

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української і всесвітньої історії та культури

ОБРАЗ «ЗОВНІШНЬОГО ВОРОГА» У РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ ПЕРІОДУ
«ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» (1945—1989 рр.)

Кваліфікаційна робота студента

Факультету української
філології та соціальних наук

Групи 65Ф

ступінь вищої освіти : бакалавр

напряму підготовки
(спеціальності) 032 Історія та
археологія

Михайліченко Андрій
Андрійович

Керівник кандидат історичних
наук, доцент, Церковна В. Г.

Рецензент _____

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри укр. і всесв. іст та к-ри
(назва випускової кафедри)

Протокол № 8 від « 8 » січня 20 20р.

Завідувач кафедри

В. Г. Чертовна В. Г.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

На відкритому засіданні АК

« 17 » січня 20 20р.

Оцінка відмінно 96
(за національною шкалою) (ЄКТС) (Кількість балів)

Голова АК

Д. Доронько А. О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	12
1.3. Методологія дослідження.....	16
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ «ВОРОГА» В ПЕРІОД ЗАГОСТРЕНЬ ТА «ПОТЕПЛІННЯ» У ВІДНОСИНАХ СРСР ТА ЗАХОДУ.....	19
2.1. Формування образу «зовнішнього ворога» на початку «холодної війни».....	19
2.2. Період «другої холодної війни» та «потепління» у відносинах СРСР та США у пресі.....	25
2.3. Проблема відповідності образу «ворога» до викликів часу.....	35
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «ОБРАЗУ ВОРОГА» У РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ В ПЕРІОД «ПЕРЕБУДОВИ».....	43
3.1. Особливості образу «ворога» в період розрядки і перебудови.....	43
3.2. Зміна ідеологічної концепції образу «ворога».	51
3.3. Доктрина «ворогів навколо нас» як консолідуючий фактор у СРСР.....	62
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження радянської преси періоду «холодної війни» набуло особливого значення на сучасному етапі, у зв'язку із загостренням міжнародних відносин середини 2010-х рр. В умовах сучасних міжнародних конфліктів ЗМІ відіграють значущу роль. Тому аналіз процесу трансформації такого явища як «образ ворога» потрібен для виявлення пропагандистського інструментарію, що використовує правонаступниця СРСР – Росія. Сучасні проблеми сприйняття суспільством «ворога» пов'язані з періодом про який йдеться у даному дослідженні. Формування образу «зовнішнього ворога» виявилось основним фактором, що не дозволяє більшості народам СРСР позитивно ставитися до західного стилю життя. Також актуальність дослідження зумовлюється тим, що преса є не лише історичним джерелом, а й важливим інструментом впливу на свідомість людей, ефективним знаряддям пропаганди. Тому вивчення образу «ворога» буде сприяти розробці методів і засобів протидії впливу на колективну свідомість громадян різних країн.

Мета дослідження. Враховуючи актуальність даної теми, її наукове і практичне значення, на основі всебічного аналізу матеріалів радянської регіональної преси, критичного осмислення опублікованих робіт проаналізувати процес формування, трансформацій та особливостей образу «зовнішнього ворога» у період «холодної війни» на сторінках періодики (1945 – 1989 рр.).

Реалізація поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

- визначити стан розробки наукової проблеми в історіографії, джерельну базу та методологічні засади дослідження;
- проаналізувати за матеріалами регіональної преси процес формування образу «зовнішнього ворога» на початку «холодної війни»;

- розглянути і порівняти висвітлення на сторінках радянських місцевих часописів періоди «другої холодної війни» та «потепління» у відносинах СРСР та США;

- охарактеризувати основні «сюжети» публікацій у періодиці, що формували образ «ворога» у радянському суспільстві;

- з'ясувати ступінь відповідності образу «ворога» до історичних реалій;

- простежити динаміку змін концепції «образу ворога» у регіональній пресі періоду перебудови;

- висвітлити особливості зображення «образу ворога» в періодиці періоду розрядки і перебудови.

Об'єктом дослідження є радянська регіональна преса періоду «холодної війни» (1945-1989 рр.).

Предметом дослідження є процес оформлення образу «зовнішнього ворога», еволюція цього образу та його особливості впродовж різних періодів «холодної війни», зміст основних «сюжетів», що формували образ у радянському суспільстві та зміни в ідеологічних підходах до його трактування.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1945 р. до 1989-го р. Нижня хронологічна межа визначена початком «холодної війни», коли, починається оформлення образу «ворога» у радянській пресі; верхня хронологічна межа 1989 р., пов'язана із завершенням «холодної війни» та банкрутством радянського образу «ворога».

Наукова новизна магістерської роботи полягає в наступному: здійснено аналіз образу «зовнішнього ворога» на основі матеріалів регіональної преси; визначено основні проблеми висвітлення зовнішньополітичних питань на сторінках місцевих газет; розширено обґрунтування концепції «образу ворога» як ідеологічної складової радянського суспільства; виокремлено специфічні риси регіональної пропаганди щодо «зовнішнього ворога».

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових принципів та методів пізнання,

використання яких спрямоване на об'єктивне висвітлення подій і всебічний аналіз досліджуваної проблеми. Це принципи об'єктивності, історизму, науковості та світоглядного плюралізму. Вказані принципи були реалізовані за допомогою таких методів: загальнонаукових (системно-структурного, аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення), контент-аналізу, проблемно-хронологічного і порівняльно-історичного, а також структурно-функціонального аналізу.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані як джерело для подальшого вивчення ідеологічного протистояння в роки «холодної війни», історії радянської пропаганди та її впливу на свідомість громадян, а також при написанні підручників і навчальних посібників з регіональної історії, у краєзнавчій роботі та при підготовці до відповідних тем семінарських занять з історичних дисциплін.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи були апробовані на студентських науково-практичних конференціях зокрема, «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента»; «Науковий пошук студентів XXI ст.: актуальні питання гуманітарних і соціально-економічних наук»; представленні на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт у м. Кропивницький «Трансформація образу «зовнішнього ворога» у період «холодної війни» на прикладі радянської регіональної преси (1945-1989рр.)» та знайшли відображення у двох наукових публікаціях: «Порівняльний аналіз образу «зовнішнього ворога» на сторінках радянської регіональної преси у 50-80 рр. XX ст.» і «Образ «зовнішнього ворога» в радянській пропаганді періоду розрядки (на матеріалах регіональної преси)» в збірниках студентських наукових праць Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента» та «Науковий пошук студента: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук».

Структура та обсяг магістерського дослідження визначається його метою і завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку літератури і додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 72 сторінки, основного тексту, список джерел і літератури налічує 309 найменувань, додатки вміщують 5 фото.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

У сучасній українській історичній науці відбувається переосмислення багатьох важливих проблем вітчизняної та світової історії, перегляд принципів і підходів радянської історіографії та поява новітніх неупереджених методологічних засад. Це робить можливим вивчення нових малодосліджених, замовчуваних або заборонених питань нашої історії. До таких найменш розроблених проблем належить дослідження образу «ворога» у різні періоди радянської вітчизняної історії, особливо за матеріалами такого специфічного джерела як періодична преса.

Проблема образу «ворога» була предметом дослідження не лише істориків, а й політологів, психологів, соціологів, культурологів тощо. В історіографії проблеми доцільно виділити два етапи: радянський (1946 – 1980 рр.) та сучасний (1990 – 2019 рр.). Кожен з цих етапів має свої специфічні риси у висвітленні досліджуваного питання.

Початок наукових досліджень образу «ворога» у період «холодної війни» збігається з початком протистояння СРСР та США. Радянська історіографія містить значну кількість праць, переважна більшість яких присвячена політичним, економічним та військовим аспектам протистояння СРСР і США. Образ «ворога» розглядався відповідно до марксистсько-ленінських ідеологем.

Радянські історики висвітлювали протиборство двох наддержав, нівелюючи тим самим роль інших держав у цьому «образі». Через тиск з боку номенклатури дослідники проявляли однобічність поглядів і не мали змоги розкрити в повній мірі зміст та ідеї поняття «зовнішнього ворога», натомість самі ж певним чином брали участь у «підігриванні» конфлікту.

Висвітлювали образ СРСР та сприйняття радянської культури в США, а також формування антирадянських міфів у США, вплив ідеологічних та політичних факторів на формування іміджу радянської культури у свідомості американців історики А. Мельвіль та В. Касьяненко. ЗМІ як засіб пропаганди вивчав Я. Засурський.¹ Дослідниця В. Стадніченко головну увагу зосередила на вивченні преси та особливо виділила роль друкованої контрпропаганди в УРСР.²

Більшість робіт, які були присвячені радянській пропаганді, в тому числі і на сторінках періодичних видань, були ідеологічно заангажовані та позитивно її оцінювали.

Окремі аспекти пропаганди у період «холодної війни» досліджували також американські історики. В американській історіографії періоду «холодної війни» існувало декілька різних підходів, проте вони також були заідеологізованими. Для істориків «ортодоксального» напряму характерним було звинувачення у розгортанні глобального конфлікту виключно СРСР та його експансіоністські, агресивні наміри. Представники «ревізіоністського» підходу, який склався під впливом негативних наслідків зовнішньої політики США, у тому числі розв'язанням війни у В'єтнамі, перекладали відповідальність за розгортання «холодної війни» та загострення американсько-радянських відносин на американське керівництво. Історики, які працювали з позицій постревізіоністських підходів, у своїх роботах, присвячених американсько-радянській конфронтації, обґрунтовували роль обох наддержав у розв'язанні «холодної війни». Зокрема, вони дотримувались думки, що протистояння двох наддержав після завершення Другої світової війни було неминучим і обумовлено об'єктивними причинами, які склалися в ході історичного розвитку США та СРСР.

¹ Засурский Я.Н. Средства массовой информации и идеологическая борьба с антисоветизмом на современном этапе. Я.Н. Засуркин. Вестник МГУ. Серия: Журналистика. 1984. № 2. с. 3-8.

² Стадніченко В.Я. Повышение эффективности печатной контрпропаганды на материалах прессы Украинской ССР, 1976-1981 гг. М., 1982. 184 с.

Питання пропаганди досліджували Л. Бітман,¹ М. Ебон,² Т. Ремінгтон,³ А. Роксбург, К. Рос,⁴ та інші. Зміст більшості їх робіт полягав у виявленні та характеристиці інструментарію радянської пропагандистської системи.

Роль радянської газети «Правда» у системі радянських ЗМІ, її редакційну політику досліджував А. Роксбург,⁵ У 1988 р. була опублікована книга В. Шляпентоха «Радянська ідеологія у період гласності: відповіді на застій Брежнєва».⁶ У 1960-1970-х рр. він вивчав громадську думку в СРСР, розробивши перші методики соціологічних опитувань у тоталітарному суспільстві. Переїхавши до США, у 1980-х рр. В. Шляпентох працював консультантом в американському уряді, виступав з регулярними доповідями про ідеологію та громадську думку в СРСР. У першій частині названого видання автор охарактеризував загальну кризу в СРСР у досліджуваній ним період, а у другій – розглянув основні ідеологічні тенденції того часу. Це було одне з перших комплексних досліджень радянської ідеології доби «перебудови».

У сучасній історичній науці проблему образу «ворога» в СРСР, а також частково процеси формування цього «образу» на сторінках радянської періодики вивчають українські, російські та американські історики.

В українській історіографії імагологічний напрям досліджень нині лише формується, про що свідчать поодинокі публікації, присвячені «образу іншого», зокрема збірка матеріалів конференції «Образ Іншого в сусідніх

¹ Bittman L. *The New Image Makers: Soviet Propaganda and Disinformation Under Gorbachev*. Boston University's Program for the Study of Disinformation, 1987.

² Ebon M. *The Soviet propaganda machine*. McGraw-Hill Companies, 1987.

³ Remington T. F. *The truth of authority: Ideology and communication in the Soviet Union*. University of Pittsburgh Pre, 1988.

⁴ Rose C., Rose C. *The Soviet propaganda network: a directory of organisations serving Soviet foreign policy*. Pinter publishers, 1988.

⁵ Roxburgh A. *Pravda: Inside the Soviet News Machine*. A. Roxburgh. New York: George Braziller, 1987. 285 p.

⁶ Shlapentokh V., Shlapentokh D. *Soviet Ideologies in the Period of Glasnost: Responses to Brezhnev's Stagnation*. Praeger Publishers, 1988.

історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації» 2005 р.,¹ праці Л. Питльованої, А. Худолія та інших. Попри велику кількість історичних робіт, присвячених «холодній війні» та міжнародним відносинам того періоду, образ «ворога» у США чи СРСР не був об'єктом спеціального дослідження вітчизняних дослідників. Зазвичай регіональну пресу в Україні часто не беруть до уваги, коли досліджують питання «зовнішнього ворога».

Українські дослідники після проголошення незалежності приділяли даній проблематиці менше уваги. Дослідженню «зовнішнього ворога» у радянській пресі присвячено праці Ю.Колісника² та А.Тумашова.³ Роботи Ю. Колісника стосувалися пропаганди в періодичних виданнях, але проблема «ворога» не отримала широкого висвітлення. А. Тумашов досліджував «холодну війну» і міжнародні відносини і не розглядав пропаганду як окремий об'єкт свого дослідження. Серед новітніх дослідників цієї проблематики варто назвати Ю.Каганова,⁴ В.Покляцьку,⁵ А.Яковлева.⁶ Пропаганду та її вплив на свідомість українського суспільства розглядав Ю. Каганов, але він не зробив цілісного аналізу «зовнішнього ворога» і робив акцент на внутрішній політиці СРСР. В. Покляцька працює над аналізом образу «ворога» за матеріалами різних ЗМІ, але її праці присвячені тільки протистоянню СРСР та США. Проте таке специфічне джерело як регіональна періодика вона не використовує. Питання історіографії образу «ворога» аналізує у своїх роботах А. Яковлев.

¹ Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15- 16 грудня 2005 року). / Упорядник і наук. ред. Г.В. Касьянов. Київ. НАН України, Інститут історії України, 2008. 264 с.

² Колісник Ю. Тоталітарна пропаганда на сторінках журналу «Україна» 1950–60-х рр. Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». Черкаси, 2005. Вип. 67. С.169–177.

³ Тумашов А. В. «Холодна війна» і її негативний вплив на міжнародну атмосферу в 60–80 рр. ХХ ст. 2000.

⁴ Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. вип. 38. с. 213-225.

⁵ Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 2017. – с. 271.

⁶ Яковлев А. До питання образу ворога СРСР у сучасній науковій літературі. Нові сторінки історії Донбасу. 2016. №. 25. С. 189-197.

У пострадянській історичній науці значне місце займають дослідження російських вчених. Російські дослідники не змогли абстрагуватися від колишнього ідеологічного тиску так як самі були під впливом образу «ворога». Умовно ці вчені розділилися на три табори. До першого табору належать ті історики, які продовжують розглядати проблему образу «ворога» під призмою радянських ідеологем. Вчені які, аналізують пропаганду як інструмент впливу на радянське суспільство, не акцентуючи увагу на зовнішніх чинниках належать до другого табору. До третьої групи входять дослідники, які «критикують» радянську систему та підкреслюють своє негативне ставлення до США.

Серед російських істориків, що досліджували різні аспекти проблеми образу «ворога» слід назвати І. Гасанова,¹ Л. Гудкова,² Є.Сенявську,³ А.Фатєєва.⁴ Взаємозв'язок стереотипів і образу «зовнішнього ворога» аналізував І. Гасанов. Є. Сенявська зосереджувала свою увагу на дослідженні проблем формування образу «ворога» в СРСР і значенні «ворога» для радянського суспільства. Серед досліджень російських науковців особливої уваги заслуговують публікації Л. Гудкова. Він належить до другого табору російських вчених, його праці присвячені для аналізу суцільного впливу радянської пропаганди періоду перебудови на трансформацію образу «ворога». Вчений не акцентує увагу на зовнішній політиці, його пошук направлений на внутрішній чинник формування образу «ворога». У своїх працях Л. Гудков доводить, що «ворог» для радянського суспільства був створений не лише через ідеологічне протистояння, а й для синтетичної

¹ Гасанов И. Б. Национальные стереотипы и «образ врага». Москва., 1994 URL: http://evartist.narod.ru/text9/15.htm#з_2_8.

² Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Л. Гудков. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. Москва. ОГИ, 2005. С. 7-79.

³ Сенявский А. С., Сенявская Е. С. Историческая имагология и проблема формирования «образа врага»(на материалах российской истории XX в.) Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: История России. 2006. №. 2 (6).

⁴ Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954гг. URL: <http://psyfactor.org/lib/fateev2.htm>.

консолідації суспільства. Одним з найбільш відомих істориків, які зосередилися на зовнішньополітичних аспектах зображення «ворога» є А. Фатеев. Більшість російських дослідників, які працюють в цьому напрямку фактично пропагують неприязнь до Заходу і продовжують розвиток образу «зовнішнього ворога».

Серед сучасних американських дослідників образу «ворога» слід назвати Б. Силверштейна,¹ який вивчав питання психології «образу ворога». Серед сучасних американських дослідників історії міжнародних відносин слід назвати Роберта Мак-Махона.² Він у своїй книзі «The Cold War: a very short introduction» презентував аналіз найважливіших подій «холодної війни», що дозволяє побачити цілісну картину протистояння США та СРСР з точки зору сучасного американського науковця. Дослідженням образу «зовнішнього ворога» в період «холодної війни» займаються також С. Фабік³ та Р. Робін.⁴ Проте питання преси вони не розглядають.

Таким чином, незважаючи на певну кількість робіт, автори яких торкалися різних аспектів проблеми формування образу «ворога» в період «холодної війни» у регіональній пресі, ця тема залишається маловивченою як у зарубіжній, так і у вітчизняній історіографії. Проблема сучасних досліджень полягає у повному зосередженні вчених на відносинах між СРСР та США. Це звужує поняття «ворог» і «ворогів навколо нас», які дійсно існували у СРСР і зараз існують в Росії. Розглядаючи основний конфлікт «холодної війни» між двома великими державами, дослідниками часто ігнорують регіональні джерела.

1.2. Джерельна база дослідження.

¹ Silverstein B. The psychology of enemy images. *Psychology and social responsibility: Facing global challenges*. 1992. С. 145-162.

² McMahon R. J. *The Cold War: a very short introduction* R.J. McMahon. OUP Oxford. 2003. p. 201

³ Fabick S. D. Two Psychologically Based Conflict Resolution Programs: Enemy Images and US and THEM. *Journal for Social Action in Counseling & Psychology*. 2007. Т. 1. №. 1. С. 72-81.

⁴ Robin R. T. *The making of the Cold War enemy: Culture and politics in the military-intellectual complex*. Princeton University Press, 2009.

Головним джерелом для розкриття теми магістерського дослідження стала радянська регіональна преса 1945 – 1989 рр. У СРСР найпотужнішими, найбільш впливовими та найпоширенішими були центральні газети «Правда», «Известия». Всі редакції часописів прямо або опосередковано, через спеціальні відомства, підпорядковувалися Управлінню пропаганди й агітації (УПА), що включало секретаріат й 19 відділів, у тому числі відділи центральних і місцевих газет. Характерними рисами радянської преси були однобічне висвітлення подій, відсутність критики політичного, і відповідно зовнішньополітичного курсу власної держави. Слід зазначити, що більшість громадян СРСР досить довірливо ставилася до влади і повідомлень преси. На завершальному етапі «холодної війни» значну частину газетних видань випускали партійні комітети, вплив яких на суспільне життя був ще дуже сильним. Складовою частиною радянської періодики були регіональні видання, які у своїй роботі керувалися загальними настановами та ідеологічними підходами до преси.

Регіональна преса цього періоду була представлена газетами «Придунайская правда», «Придунайская искра» і «Советский Измаил». «Придунайская правда» виходила друком у 1940 – 1954 рр. як обласна газета, а у 1954 – 1965 рр. – як міська. «Советский Измаил» став наступником часопису «Придунайская правда» і видавався у 1965 – 1991 рр. Періодичне видання «Придунайская искра», заснована 1969 р., була органом районної ради комуністичної партії. У радянський період ці видання не були щоденними, а виходили друком три рази на тиждень. Ці газети містили багато ідеологічно заангажованого матеріалу, що дозволило відстежити частоту та якість публікацій, присвячених США, Заходу загалом державам, що знаходилися у статусі «ворога», а також прослідкувати еволюцію ставлення до окремої країни упродовж досліджуваного періоду.

Всі матеріали публікацій у регіональних виданнях на зовнішньополітичну тематику за своїм змістом і призначенням умовно можна поділити на кілька груп. Перша група – це статті інформаційного

характеру. Вони не мали особливого емоційного забарвлення, особливо у сталінські та хрущовські часи. Зазвичай інформація подавалася у вигляді повідомлень ТАРС чи з посиланням на іноземні джерела. Наприклад, статті «Англия признала правительство Китайской Народной республики»¹ та «Газета «Унита» о кровавых событиях в Челано» у газеті «Придунайская правда».² Ця група джерел дозволяє стверджувати, що не всі публікації були пропагандистськими. Крім того, аналіз матеріалів цієї групи доводить, що характер подання інформації у часописах у різні періоди відрізняються. Порівнюючи публікації у газетах за 1946р.,³ 1950 р.⁴ і 1980 р.⁵ відмежовуємо значні зміни. Об'єм інформаційних статей став меншим, рубрика «международный обзор» майже зник зі шпальт. Лише наприкінці 1980 рр. була відновлена рубрика «зарубежный калейдоскоп».⁶ До того ж, емоційність статей цієї групи з кожним десятиліттям зростала. Стаття «Международный обзор. Новое обострение Англо–Американских отношений» майже не містила пропагандистських наголосів, але в публікації «Массовые акции миролюбивых сил» за 1988 р. уже було багато стереотипних висловів. Ці трансформації свідчать, що відбувається нівелювання інформаційної складової новин ТАРС в умовах появи нових ЗМІ. Преса ставала суто пропагандистським інструментом.

До другої групи належать публікації пропагандистського спрямування, саме вони складають переважну частину джерел магістерського дослідження. Кожна стаття зазвичай була досить великою за обсягом. У різні періоди розташування таких статей мінялося. Кількість таких публікацій була не великою, але зустрічалася частіше ніж інші групи. Прикладом таких статей

¹ Англия признала правительство Китайской Народной республики. Придунайская правда. 1950. №5(1544). с. 4.

² Газета «Унита» о кровавых событиях в Челано. Придунайская правда. 1950. №90(1608). с. 4.

³ Положение в Индонезии. Придунайская правда. 1946. №4(570). С.4.

⁴ Придунайская правда. 1950. №6(1545). с. 4.

⁵ Придунайская искра. 1980. №106(5188). С. 3.

⁶ Зарубежный калейдоскоп. Советский Измаил. 1989. №124(8260). С. 2.

можуть бути: «Боливия: фашизм не пройдет!»¹ і «Чили: репрессии не поймут»² (додаток 3). Аналіз публікацій цієї групи дозволяє зрозуміти сутність ідеологічної заангажованості у висвітленні зовнішньополітичних питань у періодиці. Цей тип джерел, як і перший, зазнав змін. Наприклад, проаналіємо три статті: «Преследование демократических деятелей во Франции»³ за 1950 р., «В мире безправия»⁴ за 1980 р і «Разоблачение провокации»⁵ за 1984 р. Впродовж тридцяти років пропагандистське висвітлення внутрішніх проблем західних держав поступово зникає, а натомість преса зосереджується на «злочинній політиці» Заходу по відношенню до СРСР.

Статті – звернення належать до третьої групи джерел. На відміну від двох перших груп, ці матеріали друкувалися немов за ініціативою місцевих журналістів, авторами яких були нібито звичайні громадяни, які в емоційній формі висловлювали своє ставлення до різних міжнародних подій. Наприклад, під час загострення відносин 1983 року між СРСР та США, друкувалися такі статті: «Нам не нужна война»,⁶ «НЕТ!» – войне»,⁷ Гонке вооружения – «НЕТ!».⁸ Такі твердження мали на меті сформувати враження зацікавленості кожного радянського громадянина у розбудові соціалізму і «прогресивного режиму». В періоди найбільш неоднозначних подій «холодної війни» такі публікації ставали певним прикладом, якою має бути реакція всього радянського суспільства на ті чи інші проблеми. Прикладом цього можуть бути події грудня 1987 р., коли в одному номері опублікували

¹ Боливия: фашизм не пройдет! Придунайская искра. 1980. №102(3922). с. 3.

² Чили: репрессии не поймут. Придунайская искра. 1985. №120(4734). с. 3.

³ Преследование демократических деятелей во Франции. Придунайская правда. 1950. №6(1545). С. 4.

⁴ В мире бесправия. Придунайская искра. 1980. №130(3950). С. 4.

⁵ Разоблачение провокации. Придунайская искра. 1984. №82(4538). С. 3.

⁶ «Нам не нужна война». Придунайская искра. 1983. №150(4450). с. 1.

⁷ «НЕТ!» – войне. Придунайская искра. 1983. №117(4417). с. 3.

⁸ Гонке вооружения – «НЕТ!». Придунайская искра. 1983. №118(4418). с. 1.

одразу декілька однотипних статей: «Девочка сложила слово «мир»,¹ «Пусть будет труд гарантом мира»,² «Хочется работать лучше»³ і «Смотрим с уверенностью в завтра»,⁴ які мали на меті підкреслити позитивне завершення американсько-радянських перемовин. Таким чином різні форми друкованих матеріалів дозволяли радянській пресі впливати на майже всі соціальні групи громадян СРСР.

Отже, джерельна база магістерської роботи, основу якої становлять регіональні періодичні видання, є доволі репрезентативною і дозволяє вирішувати поставлені дослідницькі завдання.

1.3. Методологія дослідження.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових принципів та методів пізнання, використання яких спрямоване на об'єктивне висвітлення подій і всебічний аналіз досліджуваної проблеми.

Виділимо два підходи у дослідженнях періодичних видань: конкретно-аналітичний та загально-аналітичний. Аналіз преси допомагає розкрити специфіку періодики у відображенні дійсності. Для роботи над пресою використана система прийомів і методів вивчення періодичної преси: «перегрупування в масив»; принцип формування і склад масиву відповідно до завдань дослідження; контекстний аналіз всього номеру видання; комплексна типологізація публікацій; виокремлення неординарних публікацій; порівняльна характеристика видання. Ціннісно нейтральний підхід до аналізу політичного дискурсу зумовлений абстрагуванням від ідеологічного ангажування тогочасного читача і редакційної політики газети. Також у магістерській роботі автором запропоновано абстрагуватись від

¹ Девочка сложила слово «мир». Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.

² Пусть будет труд гарантом мира. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.

³ Хочется работать лучше. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1

⁴ Смотрим с уверенностью в завтра. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.

знань про події, які дійсно відбувались на міжнародній арені, зосередившись на фіктивній реальності, що вибудовували пропагандисти.

Принципи об'єктивності, історизму, науковості та світоглядного плюралізму були реалізовані за допомогою таких методів: загальнонаукових (системно-структурного, аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення), контент-аналізу, проблемно-хронологічного і порівняльно-історичного. Основу магістерської роботи, в аспекті соціальної ролі пропаганди складає ряд теоретико-методологічних принципів, сформульованих у різних соціологічних парадигмах: принцип ціннісної нейтральності соціологічної науки і соціологічних досліджень.

Системний метод допоміг розглянути образ «зовнішнього ворога» під призмою сформованої ціннісної системи, що впливала на настрої суспільства. Діалектичний метод дозволив з'ясувати протиріччя та розбіжності в описі «ворога» і виділити декілька площин: непослідовність опису «ворога» одного періоду до опису іншого, невизначеність у термінології. За допомогою проблемно-хронологічного методу зроблено порівняння різних періодів пропагандистської обробки громадян радянського суспільства. Структурний метод був використаний для класифікації «сюжетів» та виявлення напрямків розвитку образу «ворога». Дослідження регіональної преси згідно методу індукції дозволило зробити висновки про загальнорадянські тенденції щодо цього питання.

Особливі методи роботи з пресою дали змогу виконати завдання дослідження. Виокремити необхідні статті у великому масиві радянської преси за досліджуваний період дозволив контент-аналіз. Класичні методи, в першу чергу структурно-функціонального аналізу соціальних систем, дозволяють аналізувати образ «ворога» як системно-упорядковану відповідь на виклики з боку динамічно змінного навколишнього середовища. Цей метод дозволив прослідкувати невідповідність регіональних публікацій до змін у міжнародній обстановці.

Метод явних і латентних функцій допоміг розглянути інший аспект радянської преси, а саме непослідовне визначення «ворога», двоїстість якого була спричинена невідповідністю ідеологічних і геополітичних цілей радянської влади.

Наступним питанням роботи постало проаналізувати символізм і психологічний вплив преси на свідомість. Методології, що, дають можливість досліджувати особливу роль знаків і символів в сучасному суспільстві, їх роль у визначенні соціальної ідентичності і групової приналежності. Застосування методу міфологічного аналізу дозволило виявити та врахувати у ході дослідження основні міфи, які сформувалися та були поширеними у свідомості радянського суспільства в період глобальної конфронтації. Головною метою створення та поширення політичних міфів є досягнення певних політичних цілей: боротьба за владу, легітимація влади, утвердження нової політичної ідеології тощо. Для дослідження «образу ворога» в американсько-радянських відносинах в останнє десятиліття «холодної війни» важливим є розуміння базових політичних міфів, які були поширеними в досліджуваній період в СРСР та локально у регіоні що розглядається. Загалом, окреслення цієї теми на перетині декількох спеціальностей (історії, політології, психології, соціології та філології), як і на межі різних наукових напрямів в історичній науці (політичної, соціальної, медійної, неформальної) зумовили застосування міждисциплінарного підходу. Крім того, використовувалися соціально-психологічні методології дослідження соціальної ідентичності на основі протиставлення «свого» і «чужого», механізмів соціальної категоризації і стереотипізації. В дослідженні використовується метод категоризації з двох причин: для наукового пошуку і як моделювання тих стереотипів що вибудовувалися в радянському суспільстві.

Отже, пошук, систематизація, вивчення та аналіз зазначених джерел і літератури дозволили вирішити поставленні у магістерському дослідженні завдання, уникнути заангажованих однобічних оцінок у зображенні образу

«ворога» в період «холодної війни», обґрунтувати наукову новизну та зробити висновки.

РОЗДІЛ 2. «ОБРАЗ ВОРОГА» В РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ В ПЕРІОДИ ЗАГОСТРЕНЬ ТА «ПОТЕПЛІННЯ» У ВІДНОСИНАХ СРСР ТА ЗАХОДУ

2.1 Формування образу «зовнішнього ворога» на початку «холодної війни»

До 1950 р. у радянській пресі формується і оформлюється новий образ «зовнішнього ворога», характерний для періоду «холодної війни», з'являється потреба для використання усіх ідеологічних, пропагандистських напрацювань останніх чотирьох років. Для об'єктивної оцінки образу «ворога» ми повинні звернути увагу на декотрі фактори, що послугували каталізатором для активізації преси у цьому питанні. Перший чинник полягає у тому, що переважна більшість союзників перетворилася на ворогів. Другою рушійною силою виступає певна ідеологічна подібність багатьох правлячих партій тогочасної Європи. Третім чинником було загострення міжнародної обстановки.

Невід'ємною складовою масової свідомості будь-якого суспільства є образ «іншого», який відіграє важливу роль у формуванні самоідентифікації цього суспільства. У разі конфлікту цей образ дуже часто змінюється та набуває ворожих рис, що здійснюється усіма можливими засобами впливу на масову свідомість. Одним із прикладів такої трансформації була ситуація у відносинах між СРСР та США після завершення Другої світової війни, коли образ «іншого» трансформувався в образ «ворога». ¹ Так, у 1946 р.

¹ Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. Москва.: ОГИ, 2005. С. 15.

розпочалася «холодна війна» – глобальне протистояння між двома наддержавами, основними рисами якого стали боротьба за сфери впливу у різних регіонах світу, гонка озброєнь, створення військово-політичних блоків, санкції в економічній та культурній сферах, а також ідеологічне протистояння. Слід зазначити, що напруження між союзниками по антигітлерівській коаліції почало проявлятися одразу після Другої світової війни. Певною мірою це знайшло відображення у так званих «довгих телеграмах», які містять перші свідчення про початок загострення відносин між СРСР та США. Саме ці тексти разом із такими подіями як виступ Й. Сталіна 9 лютого 1946 р., фултонська промова У. Черчилля 5 березня 1946 р. тощо ілюструють розгортання ворожої риторики проти колишнього союзника. 22 лютого 1946 р. радником посольства США у СРСР Дж. Кеннаном була надіслана так звана «довга телеграма». Змістом якої було попередження про ворожість Радянського Союзу. Іншою «довгою телеграмою» вважається аналітичний огляд посла СРСР у США М. Новикова «Зовнішня політика США у повоєнний період». ¹ Цей текст був представлений радянським послом на Паризькій мирній конференції 27 вересня 1946 р.

Преса повинна була пояснити народу похолодання стосунків між західними державами та СРСР. «Світова буржуазія», «фашисти», «імперіалізм», «Захід», «американці та їхні сателіти», «НАТО» – терміни, що все частіше використовували газети.

У 1946 році з'являються статті, що відображали розбіжності між радянським та англо-американським баченням устрою в азіатських і європейських державах. Прикладом цього були статті про вибори у Греції² та звернення делегацій СРСР та УРСР до ООН через події в Індонезії та про

¹ Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954гг. - URL: <http://psyfactor.org/lib/fateev2.htm>.

² «Выборы» в Греции. Придунайская правда. 1946. №69(635). С. 4

корейське питання.¹ Головною доктриною, що визначала «ворогів» радянського суспільства була марксистсько-ленінська ідеологія. Проте, основною проблемою для пропагандистів було висвітлення конфронтації СРСР з країнами Заходу, які були союзниками у війні з нацистською Німеччиною. У зв'язку з цим для 1946-1950-х р. була властива певна диференційованість «ворогів». Поняття про такого ворога як «Захід» у радянській пресі до 1949 р. майже не відстежується. Головним поштовхом для використання цього терміну стало формування НАТО. Проте вороги СРСР ще не були ототожені тільки з США чи НАТО.

2 червня 1946 р. газета «Правда» цитувала наступний вислів американського коментатора Стіла: «Бірнс заявив Трумену, що він не здатний проводити «тверду політику» по відношенню до Радянського Союзу, якщо Сполучені Штати не зможуть досягти високого рівня виробництва шляхом припинення страйків, мобілізації робітників і забезпечення внутрішньої єдності в Сполучених Штатах». Проте регіональна преса досить обережно коментувала події напруження. У виданні «Придунайська правда» виходили статті, що висвітлювали мирні відносини між СРСР та США. Під час виборів пропагандистська преса знову використовувала прийом контрастів. У статті «Советская демократия – самая последовательная в мире» порівнювали демократичну виборчу систему в СРСР та цензову виборчу систему США.² Іншим прикладом поступової аргументації ворожості США стають публікації в котрих йдеться про внутрішні американські проблеми. У статті «Антиробітничі закони в США» наголошувалося на тому, що буржуазні урядовці – це вороги робітничого

¹ Обращение делегаций УССР и СССР к Совету Безопасности. Придунайская правда. 1946. №19(585). С. 4.

² Советская демократия – самая последовательная в мире. Придунайская правда. 1946. №11(578). С.1.

класу і соціалістичного руху.¹ Конфронтаційним були питання щодо Німеччині та Польщі. Преса критикувала антисоціалістичний польський уряд, що був у еміграції. 9 березня у колонці «Міжнародний огляд», мова йшла про реванш фашистських рухів. У міру зростання розчарування планом Маршалла все більш жорсткими ставали оцінки політики США радянськими пропагандистами. Іншими ворогами були держави, в яких фашизм дійсно існував, наприклад Іспанія, котра також вела перемовини з США щодо залучення до плану Маршалла. 12 червня 1947 р Ю.Семенов опублікував у газеті «Правда» статтю про фашистський стиль американської геополітики. Виходячи з радянських уявлень про мотиви американських політиків, журналіст цитував «якогось Флауерса», який заявляв, що «геополітичні міркування» вимагають «вибирати своїх тимчасових друзів, враховуючи що їхня сировина має поповнювати економіку США». 29 червня у газеті «Правда» була викладена радянська позиція по відношенню до плану Маршалла: план «неминуче поведе до втручання одних держав у справи інших держав». У заключній промові міністр іноземних справ В. М. Молотов на Паризькій конференції 2 липня звинувачував західні держави у прагненні розколоти Європу на два ворожі табори, а через кілька днів - у прагненні створити блок за участю західної Німеччини. Під тиском радянських керівників від участі у Паризькій конференції відмовилися уряди Польщі й Чехословаччини. Наприкінці 1947 р. позитивний зміст радянської ідеології і пропаганди зводився до наступного: капіталізм дозрів для заміни його соціалізмом.²

Впродовж наступних 1948 – 1949 рр. остаточно оформлюється доктрина, яку можна охарактеризувати – «США диктують світу».³ Це

¹ Антирабочие законопроекты в американском конгрессе. Придунайская правда. 1947. №10(836). С.2.

² Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954гг. URL: <http://psyfactor.org/lib/fateev2.htm>.

³ Как США пытаются диктовать миру. Придунайская правда. 1948. №132(1207). С.4.

концепт став вирішальним для радянської пропагандистської машини і впливав на свідомість пострадянського суспільства і до сьогоднішнього дня.

Досліджуючи пресу 1950-х років, можна виділити три типи «ворогів». Першим типом були монархічні недемократичні держави, наприклад, Греція чи Іспанія. До другого типу належали колоніальні країни. Держави третього типу були демократичними та розвинутими, тому пропаганда висвітлювала їх як країни, що знаходилися під надто великим впливом реакціонерів і багатіїв. Кордони між цими категоріями демонструють той радикалізм, який був закладений безпосередньо у газетні статті. Наприклад, порівняймо ставлення до Греції та Англії. Стаття «Чудовищные зверства греческих монархо-фашистов в концлагерях на острове Челано», яка описувала грецьку владу негативними художніми засобами, беззаперечно демонструвала обурення народу та уряду СРСР подіями, що відбувалися у Греції.¹ Натомість про Англію на декілька помірковано-негативних статей, таких як «Английские власти ведут колониальную войну против Малайского народа» та «Колониальные войска против Малайского народа», припадають і декілька публікацій, які демонструють позитивні зрушення в Англії — «Англия признала правительство Китайской Народной республики»² і «Английский народ требует мир».³ Зовнішньополітичну діяльність кожного з так званих ворогів СРСР можна дослідити за «сюжетами», які нав'язували суспільству радянські газети. Крім того, слід зазначити, що для радянського уряду було важливим, щоб населення СРСР бачило контраст у порівнянні своєї держави з іншими.

¹ Чудовищные зверства греческих монархо-фашистов в концлагерях на острове Челано. Придунайская правда. 1950. №3(1542). С. 4.

² Англия признала правительство Китайской Народной республики. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.

³ Английский народ требует мир. Придунайская правда. 1950. №8(1547). С. 4.

До періоду конфронтації у зв'язку з війною в Кореї поняття «разжигатели войны» загалом відносилося до всіх колоніальних держав. Більшою мірою, наприклад, до Франції чи Великої Британії, ніж до США.¹ Почалося активне ідеологічне забарвлення подій, пов'язаних з формуванням НАТО. У березні 1950 р. навіть був прийнятий так званий закон про мир, який забороняв пропаганду війни. Одна з перших статей на зовнішньополітичну тему 1950 р. у газеті «Придунайская правда» мала назву «Военные приготовления стран-участниц агрессивного Атлантического пакта».² Не дивлячись на кричущу назву, зміст статті був досить стриманим. Це свідчить про те, що в той період тільки розпочиналися негативні описи будь-яких зовнішньополітичних дій США як рушійної сили Заходу. Вже у квітні 1950 р. преса почала більш активно пропагувати ідею про абсолютний пацифізм СРСР. Проте, ще не було чітко сформульованої тези, як саме і за яких обставин можна жорстко описувати дії США.

Окремі сюжети були опубліковані про корейську війну, війну у В'єтнамі та дії Сполучених Штатів по відношенню до внутрішньої політики європейських держав. Корейська війна почалася 25 червня 1950 р., але в газеті «Придунайская правда» про це надрукували 27 червня як про відповідь корейського міністерства внутрішніх справ на напад і просування південнокорейської армії.³ Ці події детально розглядав А. Фатеев і вказував на протилежне відображення подій Корейської війни у пресі всесоюзного значення. Впродовж наступних днів з'явилися статті, що починали довготривалий «сюжет» американсько-корейської війни.⁴

Для порівняння ставлення преси до капіталістичних і комуністичних держав розглянемо боротьбу Китайської Народної Республіки з урядом

¹ США создают на Окинава крупную военную базу. Придунайская правда. 1950. №4(1543). С. 4.

² Военные приготовления стран участниц агрессивного Атлантического пакта. Придунайская правда. 1950. №8(1547). С. 4.

³ Заявление министерства внутренних дел КНДР. Придунайская правда. 1950. №126(1665). С. 4.

⁴ Военные действия в Корее. Придунайская правда. 1950. №127(1666). С. 4.

Гоміньдану і політичну кризу в Італії 1950 р. Статті «Секретное соглашение между правительствами США и гоминьдановцами»¹, «Агрессивные планы Американского империализма в отношении Формозы»² и «Радость Китайского пролетариата – безгранична»³ відображають повну підтримку радянського керівництва боротьби КНР проти імперіалістичних маріонеток Гоміньдану. В подібних статтях домінують не емоційні художні засоби, а наголос зроблений на те, що є «добро» і «зло» для народу. В сюжетній лінії італійської політичної кризи, навпаки, ми бачимо підвищений вплив емоцій на підбір художніх засобів у характеристиці уряду. Ці тенденції прослідковуються і в описах політичних справ Франції, Нідерландів та інших європейських держав. Наприклад, розглянемо дві статті «Террорестические действия голландского правительства»⁴ і «Газета «Унита» о кровавых событиях в Челано».⁵ У цих публікаціях художні засоби варіюються в дуже радикальних формах: від «терористів» і «кривдників» всього свого народу до застосування такого терміну як «аграрний фашизм».

Таким чином, впродовж п'яти років «холодної війни» оформилися основні «сюжети», що формували «образ зовнішнього ворога». Основний акцент ще не було зміщено у бік США, а преса продовжувала послідовну критику ідеологічних ворогів соціалістичного радянського суспільства.

¹ Секретное соглашение между правительствами США и гоминьдановцами. Придунайская правда. 1950. №4(1543). С. 4.

² Агрессивные планы американского империализма в отношении Формозы. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.

³ Радость Китайского народа – безгранична. Придунайская правда. 1950. №37(1576). С. 4.

⁴ Террористические действия голландского правительства. Придунайская правда. 1950. №46(1585). С. 4.

⁵ Газета «Унита» о кровавых событиях в Челано. Придунайская правда. 1950. №90(1608). С. 4.

2.2 Періоди «другої холодної війни» і «потепління» у відносинах СРСР та США на шпальтах радянських газет

Зазвичай «холодну війну» розглядають під кутом американсько-радянських відносин. У цій роботі «холодна війна» постає як конфронтація радянської ідентичності та західних цінностей в розрізі формування образу «ворога».

Для радянського уряду було важливим, щоб населення СРСР бачило контраст у порівнянні своєї держави з іншими. Основним інформаційним ресурсом для пояснень багатьох нюансів зовнішньої політики СРСР був найвпливовіший «сюжет» – «США – расжигатели войны». Цікавим аспектом цього сюжету було спрощення геостратегічної мети радянського союзу від «світової революції» до «захисту прогресивного світу». Саме з цього і розпочалася конфронтація 1979 року – з вторгнення радянських військ для «захисту» прогресивного афганського уряду.

Впродовж усієї «холодної війни» у регіональній пресі редакційна політика газет не відрізнялася гнучкістю. Тому чіткого розділення періодів «холодної війни» не було. Про це свідчить хоча б той факт, що преса і до конфлікту через Афганістан не змінювала риторіку відносно США. Необхідно вказати, що цей «сюжет» починався ще під час війни в Кореї. Тоді, як і під час війни у В'єтнамі, США дійсно вели відкриті бойові дії, а тому зіграти на емоціях втомлених від війни радянських громадян було не складно. США були «агресорами» та «імперіалістичними маніпуляторами», а радянський союз виглядав «пацифістською» державою, що не підтримував жодних військових дій. Так як же у 1979 р. «пацифісти» могли вторгнутися в Афганістан? Газетярі поставилися до цієї проблеми досить оригінально. Ніякої війни в Афганістані вже у 1980 р. майже не було. Натомість на останніх сторінках газети майже кожного тижня виходили статті про

прогрес, котрий відбувався революційними темпами і при цьому декілька фото, які підтверджували цю інформацію.¹

Звичайно, що саме США були винуватцями майже всіх війн на планеті. Цікавим є те, що у 1980 - ті роки звинувачення у бік американського уряду ставали абсурднішими, ніж під час Кубинської кризи. Ісламська революція в Ірані й ірако - іранська війна також була спровокована американцями, хоча не пояснювалася конкретна мета уряду США. Іншим аспектом досліджуваних подій було злиття «сюжетів», що стосувалися інших держав та основного «американського сюжету». Поясненням цього є ототожнення агресивних до СРСР урядів різних держав з «інтригами» уряду США. Наприклад, події у Китаї 1969 р. Дилема полягала в наступному: необхідно було показати ідеологічних союзників з негативної позиції і створити у суспільстві поняття про нового «ворога». Але вона так і не була вирішена. Не дивлячись на гнівні статті, що друкувалися впродовж 1969 р., вже в 1970 р. у газеті «Придунайская искра» була надрукована стаття «События в Китае» в якій домінувала теза про те, що китайців підбурюють США, а до цього вся провина покладалася на «кліку» Мао.² У 1980 ті роки інколи ще продовжують з'являлися статті, що нагадували про «Китайську зраду».

Слід розуміти, що конфронтація СРСР та західних держав також не могла бути висвітлена пресою у повному обсязі через образ не конфліктності радянської держави по відношенню навіть до ворогів. Але така обережна пропаганда виглядала зацикленою на певних «дозволених» темах. Наприклад, у 1980 р. не було висвітлено переворот у Туреччині, натомість часто видавалися статті щодо злочинності Ізраїлю. Ізраїльську проблему можна взагалі виділити у окремий «сюжет». Радянська преса настільки переймалася палестинсько-ізраїльським конфліктом, що у деякі періоди кількість статей на цю тему перевищувала чисельність статей, що критикували США. Це свідчить про те, що упродовж двох десятиріч

¹ В объективе – Афганистан. Придунайская искра. 1980. №61(3881). С. 4

² События в Китае. Придунайская искра. 1970. №29(2277). С. 2.

відбувалася радикалізація опису «зовнішнього ворога». Загалом радянські газетярі часто емоційно навантажували статті, котрі не цікавили простих громадян. Впродовж 1979 – 1980-х рр. друкувалося досить багато публікацій про Камбоджу, в яких в емоційній формі підкреслювалися позитивні трансформації у цій державі.¹ На фоні розвитку прогресивних Кампучії та Палестини підкреслювалася жахливість образу США та їх союзника Ізраїлю у багатьох публікаціях наголосом на «нелюдських методах», якими вони ведуть війни.

Для радянської преси цікавою темою були вибори у західних державах. Загалом преса не приділяла такої уваги екстремним новинам як до виборів. Вибори 1980 р. у США були неоднозначними для радянської пропаганди. З одного боку, режим Дж. Картера, який багато зробив для зменшення напруги між наддержавами, став «поганим» через проблему Іраку, Ірану й Афганістан. Риторика його наступника Р. Рейгана стосовно СРСР сприймалася як ворожа навіть самими американцями. Рейган вважався одним з найконсервативніших президентів США. Ще до обрання на посаду президента він неодноразово заявляв, що не вважає політику «розрядки» ефективною, а також виявляв занепокоєння комунізмом, який своїми ідейними позиціями рухав світ до формування соціалістичної наддержави. Проте для радянських газетярів не мало значення, вони продовжували критикувати Картера. Таким чином, ми бачимо, що образ «ворога» завжди змінювався із запізненням. У газетах за 1980 р. друкувалося багато статей в яких згадується зло що спричинив Картер для світу. Особливу увагу напередодні виборів приділяли доктрині Картера. Скориставшись інформаційними передвиборчими скандалами в США, радянська преса висвітлювала різноманітні розслідування щодо втручання американської

¹ Кампучия: добрые перемены необратимы. Придунайская искра. 1980. №150(3970) .с. 2.

розвідки у справі латиноамериканських держав.¹ І навіть після того як Рейган став президентом, газети по інерції висміювали політику експрезидента в карикатурах: американець з бочкою нафти як с барабаном йде на Близький схід. Карикатури були важливим засобом візуалізації «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у роки «холодної війни», що масово публікувалися у пресі. З одного боку радянська карикатура відрізнялася великою емоційністю, заідеологізованістю. А з іншого, вона була настільки повсякденним явищем, що люди сприймали її не як пропаганду, а як засіб розваги, певну забавку.

Внаслідок різкого загострення відносин між США та СРСР, загальмувалися переговори між двома наддержавами щодо зменшення кількості зброї і з новою силою розпочалася гонка озброєнь. Це призвело до стрімкого зростання занадто небезпечних видів зброї масового знищення, таких як нейтронна, ядерна, біологічна зброя тощо. У березні 1983 р. американський президент Р. Рейган оголосив про початок дії програми «Стратегічна оборонна ініціатива» (СОІ), яка в подальшому стала відомою під назвою «Зоряні війни». Мета даної програми полягала у розробці складної системи протиракетної оборони з метою запобігання ядерного удару з боку інших країн, зокрема, СРСР. У свою чергу, СРСР працював над створенням власної космічної системи «Буран», метою якої було забезпечення стримування потенційного супротивника. У березні 1983 р. відбулася ще одна подія, яка стала одним із символів «холодної війни» Р. Рейган під час одного із публічних виступів назвав СРСР «імперією зла».

Таким чином, перша половина 1980-х рр. ознаменувалася різким загостренням міжнародних відносин та посиленням глобального

¹ Обличительный акт империализму. Придунайская искра. 1983. №121(4421). С. 3.

протистояння двох наддержав, що було особливо відчутним після періоду міжнародної розрядки. Причинами посилення конфронтації послуговували зовнішньополітичні рішення та дії Радянського Союзу, серед яких слід згадати розміщення ракет у Східній Європі, введення військ до Афганістану, події у Польщі. Така політика викликала зовнішньополітичну активізацію США. Надалі, вже саме політика та дії США провокували поглиблення конфронтації, що знайшло прояв у декларуванні нових доктрин, суть яких полягала у розширенні сфери інтересів США, швидкому нарощуванні та створенні нових видів зброї, особливо зброї масового знищення, проголошенні програми СОІ.¹

Найбільша конфронтація на шпальтах газет розгорнулася в 1983 р. Пропаганда була нещадна до ворогів «прогресивного» соціалістичного блоку. Зміну позиції преси можна охарактеризувати так: від пацифістської, як у статті «Нам не нужна война»,² і до захисту прогресивних держав від американців, як у статті «Угроза всему человечеству».³ Лють пропаганди СРСР була спричинена політикою Р. Рейгана у питаннях про ядерне роззброєння. Газети апелювали такими епітетами як «саботажники роззброєння», «срыватели мирных планов СССР», «расточители» і «организаторы агрессии».⁴ Неспроможність СРСР вплинути на позиції Р. Рейгана використала преса. Вже з вересня 1983 р. газети регіонального рівня активно підключилися до «мітингів за мир». Публікуються статті громадян, які щиро намагаються закликати радянський народ «захищати світ від США». Тему роззброєння лобювали ветерани, але натомість молоді колгоспники і трудящі були більш радикальні у своєму «гніві». У статтях

¹ McMahon R. J. The Cold War: a very short introduction. OUP Oxford. 2003. p. 201

² «Нам не нужна война». Придунайская искра. 1983. №150(4450) . С. 1.

³ Угроза всему человечеству. Придунайская искра. 1983. №143(4443) . С. 1.

⁴ В интересах всеобщей безопасности. Придунайская искра. 1983. №143(4443). С. 1

«Гневный протест»¹ та «Угроза всему человечеству»² висловлювалася рішучість жителів Одеської області працювати на зло американцям. Апогеєм «протесту» були грудневі статті «Могущество родины – оплот мира»,³ «Прислушайтесь к голосу разума» і вірш «Войне не бывает».⁴ Зміст цих статей суперечив образу пацифістського Радянського Союзу, натомість висвітлював занепокоєння кожного громадянина проблемою агресивності США. Такий прийом свідчить про дійсне занепокоєння пропагандистів, адже подібні статті впродовж «холодної війни» майже постійно співпадали з важливими подіями протистояння США та СРСР.

1984 р. не давав пропагандистам інших умов для зміни «образу зовнішнього ворога», а тому публікації, що «обличают врага» друкувалися стабільно. Проте характерною особливістю цього періоду стало поживлення у висвітленні конфліктів на Близькому Сході, в Латинській Америці та Азії. «Чудовищное преступление» - стаття з кричущою назвою, у якій йшлося про індійське місто Бхопала, де загинули тисячі людей внаслідок витоку токсичних газів. Звичайно, пропагандисти скористалися цією нагодою, щоб розкритикувати одночасно США і весь капіталістичний лад. Далі наведемо висновок зазначений у статті: «Трагедия в Бхопале свидетельствует о хищническом отношении империалистических держав к развивающимся странам, которых они подвергают открытому грабежу и разбою. По свидетельству индийских экономистов, империалистические державы в первую очередь США, выколачивают из стран Азии, Африки, Латинской Америки в виде прибылей монополий, доходов от неравноправных торгово-экономических отношений...»⁵. Ця стаття є дуже показовою, бо у 1984 р.

¹ Гневный протест. Придунайская искра. 1983. №118(4418). С. 1.

² Угроза всему человечеству. Придунайская искра. 1983. №143(4443). С. 1.

³ Могущество родины – оплот мира. Придунайская искра. 1983. С. 1.

⁴ В. Белый. Войне не бывает. Придунайская искра. 1983. №144(4444). С. 1.

⁵ Чудовищное преступление. Придунайская искра. 1984. №151 (4607). С. 3.

радянська преса не раз звертала увагу населення на економічне зростання США. У публікації «Быстрое наступление долара» повідомляється про «натиск» американської валюти на фінансові системи Японії та Європи.¹ Для того, щоб у читача не було ілюзій з приводу заможності американських громадян, пропагандисти зробили аналіз витрат на армію адміністрації Р. Рейгана. Висновок, до якого прийшли газетярі, був таким: «Миллиарды на гонку вооружений»². Особливий сенс вкладався в «імперіалістичні інтриги» США. Афганістан та Нікарагуа на шпальтах газет поставали як жертви терору з боку ЦРУ. Прикладом цього є статті «Расширяют необъявленную войну»³ і «Курсом государственного терроризма», в яких повідомляється про спонсорування «контрреволюційних афганських банд» і напад США на Нікарагуа.

«Потепління» у відносинах СРСР та США, на відміну від періоду конфронтації, було висвітлено з більшим завзяттям. Що ж змінилося для преси у 1985 р.? Пропагандисти продовжували нав'язувати образ «ворога» всіма можливими способами і «потепління» було лише інструментом для підкреслення радянського «пацифізму», американської «хитрості» та ворожості Франції та інших держав, що були проти ядерного озброєння. Загалом, можна стверджувати, що станом на 1985 р. жорстке протистояння між США та СРСР у міжнародних відносинах продовжувалося. Загальноісторичну атмосферу того періоду відображено у виступах обох лідерів наддержав. Справа в тому, що і в СРСР, і в США до 1989 р. військові витрати безупинно зростали, а отже, не дивлячись на певні внутрішньоекономічні проблеми, СРСР був спроможним і далі продовжувати гонку озброєнь. Наддержави досягли ядерного паритету, що вважалося стримуючим фактором. Тим не менш, упродовж 1985-1988 рр. було проведено ряд офіційних зустрічей і переговорів між Р. Рейганом та М.С.

¹ Быстрое наступление долара. Придунайская искра. 1984. № 11 (4467). С. 3.

² Миллиарды на гонку вооружений. Придунайская искра. 1984. № 122 (4578). С. 3.

³ Расширяют необъявленную войну. Придунайская искра. 1984. № 148 (4605). С. 3.

Горбачовим з питань роззброєння. Для кращого розуміння того історичного фону, на тлі якого відбувалася еволюція «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у другій половині 1980-х рр., варто детальніше розглянути підготовку, хід та результати цих зустрічей. Це допоможе виявити переломний момент, коли розпочалися зміни у зображенні протилежної наддержави. Перша зустріч лідерів США та СРСР відбулася у листопаді 1985 р. у м. Женеві.¹ Відповідно до мемуарів Р. Рейгана та М.С. Горбачова, упродовж березня-жовтня 1985 р. між ними тривали переговори стосовно цієї зустрічі.

Не дивлячись на декларування позиції примирення СРСР та США М. Горбачовим пропаганда не була спроможна змінити курс образу «ворога», проте вдало підлаштовувалась під нові реалії. На одній з прес-конференцій Р. Рейгана запитали: «Як відреагуєте на закиди Горбачова про те що ви провокуєте нову «холодну війну»?». На це Р. Рейган відповів: «Напевно М. Горбачов начитався газети «Правда». Тепер на шпальтах газет поставала нова реальність: генсек-миротворець вмовляє Захід до миру та, що більш парадоксально, об'єднанню Європи. «Пацифізм» і прагнення до миру не вплинули на регіональні видання радянської преси. Чому? Бо всі генсеки СРСР були «пацифістами», стояли за прогрес та демократію, а також боролися з ворожістю імперіалістів. Впродовж 1985 р. публікуються статі про продовження курсу на скорочення озброєння та ліквідацію ядерної зброї. Можна зазначити, що хоча СРСР та США робили інтенсивні кроки в напрямку «розрядки» в урядів Франції та Британії не було ілюзій щодо намірів Радянського Союзу.

Аналізуючи пропагандистську пресу періоду «холодної війни» варто зазначити, що слабка зміна риторики щодо співробітництва з державами Заходу спричинена неможливістю швидко змінити образ «ворога» для радянського громадянина. З 1987 р. змінився емоційний характер статей.

¹ После Женевы. Придунайская искра. 1985. №144(4758). С. 3.

Одним з основних інструментів для регіональної преси стало ігнорування багатьох зовнішньополітичних подій.

Зазвичай дослідники відзначають деякі позитивні зміни, що відбулися у грудні 1987-го р. Лише під час третьої зустрічі М.С. Горбачова та Р. Рейгана, що мала місце у м. Вашингтоні 8 грудня 1987 р., був підписаний Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (РСМД). Це стало можливим за рахунок того, що у лютому 1987 р. на засіданні Політбюро ЦК КПРС було прийнято рішення, за яким пропозиції під час наступного саміту лідерів наддержав не мали розглядатися єдиним «пакетом». Фактично, це означало, що радянське керівництво вирішило розглядати питання скорочення стратегічних озброєнь окремо від проблеми дотримання сторонами умов Договору по ПРО, порушенням якого і була програма СОІ. Після зустрічі М. Горбачова та Р. Рейгана пресі доводилося друкувати ті позитивні висловлювання на адресу американського уряду, що казав генсек. Проте за інерцією це радше сприймалося як дипломатична хитрість стосовно американців, а не покращення відносин. Зокрема, серед основних питань, які висвітлювалися у пресі СРСР, можна виділити такі: збільшення кількості ядерних озброєнь, ядерні експерименти, посилення конфронтації з боку США. Показовими у цьому контексті були наступні назви публікацій: «Ядерні вибухи та політика США», «Відлуння вибухів у Неваді», «Турбота про мир реальна та уявна. Рік у політиці СРСР та США», «Розрядка чи конфронтація», «Без'ядерні зони та амбіції Вашингтону», «Не допустити нової агресії» тощо.¹ Як вже зазначалося, у відображенні образу США на сторінках радянської преси акцент робився на звинуваченнях у посиленні американсько-радянської конфронтації. Слід зазначити, що кожна подія у світі провокувала новий щабель у розвитку образу «ворога», проте всі «сюжети» були покликані формувати у суспільстві тезу про те, що

¹ Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 159.

Радянський Союз і весь соціалістичний світ знаходиться в облозі, радянський народ повинен працювати для добробуту всього світу.¹ Взагалі центральна роль радянського чи російського народу в розбудові прогресу не була новою. Але у 80-х роках ХХ ст. еволюція образу «ворога» показала потребу тримати населення у постійній напрузі. Наприклад, для цього використовували статті про ставлення американців до Радянського Союзу. На фоні «покращення» відносин СРСР та США потрібно було знову продемонструвати ставлення американського народу до народу СРСР. У вересні 1988 р. вийшла стаття «СССР – США: ракеты и опросы», в якій були опубліковані результати соціологічного опитування: 60% американців вважали СРСР небезпечним для США і тільки 4% – «імперією зла».² Таким чином, використання соціологічного опитування демонструвало громадянам СРСР страх американців. А також те, що зважаючи на намагання М. Горбачова принести мир у всьому світі, американці бачили у цьому зло. У 1988 р. у періодичних виданнях СРСР не спостерігалось особливих змін у висвітленні інформації стосовно лідера протилежної наддержави. Посаду президента США у цей рік обіймав Р. Рейган, якого у публікаціях все ще наділяли негативними рисами. Зокрема, на початку 1988 р. у статтях акцентувалася увага на його небажанні відмовлятися від програми СОІ, що визначалося як основна перешкода на шляху до скорочення озброєнь. У 1989 р. президентом США став Дж. Буш-старший. У порівнянні з образом М.С. Горбачова на сторінках американських газет образ новообраного президента США був не настільки актуальним у радянській пресі. Хоча йому так само присвячувалися окремі статті, у яких підкреслювалися його особисті позитивні якості.

Таким чином етап «потепління» не відобразився на шпальтах регіональної преси. Партія не змінювала своєї риторики щодо США,

¹ Цель одна – мир. Придунайская искра. 1980. №127(3947). С. 3.

² СССР – США: ракеты и опросы. Придунайская искра. 1988. №105(5187). С. 3.

натомість користувалася кожною подією розрядки, як перемогою «прогресивності» над «реваншизмом» та «мілітаризмом».

2.3 Проблематика відповідності «образу ворога» до викликів часу

На першому етапі формування образу ворога, оцінка дій різних держав була варіативною і часто не містила нав'язування певних емоційних забарвлень. Проте, упродовж двадцяти років, почалося розуміння того, що відносини СРСР з державами Заходу увійшли у стагнацію. Газетні статті повинні були не тільки висвітлювати новини, а й аналізувати, що є «правильним» для радянського громадянина. Однією з відмінностей преси сталінського періоду та періоду розрядки є характер оцінки певних подій. Преса починала зловживати однією і тією ж самою характеристикою певної держави, незалежно від подій, що відбувалися. Прикладом цього є ставлення СРСР до Ізраїлю. Починаючи з 1950-х років, Ізраїль виступав, як агресор-імперіаліст і ворог прогресивного арабського світу. Що розуміли під імперіалізмом і які країни належали до прогресивного світу? За логікою радянської преси, держава, на чолі якої знаходився лівий уряд була більш привабливим партнером аніж монархисти. Проте, цього у випадку з Ізраїлем ми не бачимо. Наприклад, проаналізуємо дві статті 1969 р. із газети «Придунайская искра». Перша стаття «Агрессор играет с огнём» написана оглядачем ТАСС і дає розуміння того, хто ким є у Палестинському конфлікті. Стаття ігнорує той факт, що Об'єднана Арабська Республіка підтримувала монархічні сили Саудівської Аравії і її називали миролюбним прогресивним угрупованням.¹ Друга стаття «Подленное лицо сионизма» написана вже не в інформаційному, а у виховному стилі кандидатом історичних наук. У цій статті більш радикальними виразами, із застосуванням принизливих художніх засобів і термінів: «злодеи», «пособники империалистов», «злобные реакционеры», «агрессоры», «подорыватели прогрессивных

¹ Агрессор играет с огнем. Придунайская искра. 1970. №20(2269). С. 2.

режимов на ближнем Востоке». Викладалася коротка історія сіоністського руху і мотивуючи тим, що сіоністи допомогли виїхати з Угорщини, тільки 60-ом сім'ям, приписували змову з угорськими фашистами в період Другої світової війни.¹ Як ми бачимо, негативні емоції у статтях щодо Ізраїлю, перетинають межі логіки і послідовності. З цього можна зробити висновок, що з 1950-х і до 1970-х років відбувалася радикалізація опису «зовнішнього ворога».

Проблемою ЗМІ було також висвітлення дій радянської влади, які за змістом були подібні до дій «імперіалістичних» держав. Наприклад, інтервенції, втручання у справи демократичних держав тощо. Важким ударом для пропаганди у СРСР стало його вторгнення в Афганістан, яке свідчило про закінчення періоду розрядки. Слід зазначити, що радянська преса на подібні дії керівництва реагувала стриманим мовчанням і тотальним викривленням подій, що помітно навіть за доступними радянському суспільству джерелам. Прикладом нерозважливого висвітлення подій в Афганістані стали регулярні статті з ілюстраціями, що виходили на останніх сторінках газети «Придунайська іскра». Згідно з публікацією, у 1979 р. відбулася Афганська революція і радянські війська надавали допомогу, а вже взимку 1980 р. народ цієї держави став на шлях стрімкого розвитку і про війну взагалі не йшлося.² Натомість у війні Ірану з Іраком, яка почалася у тому ж році, почали звинувачувати американців. Аналіз статей про висвітлення війн дозволяє прослідкувати тенденцію до «подвійних стандартів».

Окрім висвітлення образу «зовнішнього ворога» публікації про міжнародні конфлікти формували цей образ також статті про боротьбу «імперіалістичних» урядів із своїм народом. Одним з таких сюжетів була

¹ Подлинное лицо сионизма. Придунайская искра. 1970. №41(2290). С. 2;4.

² Твердая поступь революции. Придунайская искра. 1980. №133(3953). С. 2.

боротьба комуністів Італії за «справедливість». Ще з 50-х років ХХ ст. Італія привертала увагу преси і відповідно радянська пропаганда завжди підтримувала комуністичні сили та їх боротьбу з «угнетателями». З газетних статей про Італію читачі дізнавалися про серйозні антикомуністичні та реакційні заходи, про постійні протести комуністів проти свавілля ХДП і пасивності італійських соціалістів. Але у статті «Под маской революционеров» за 1987 р. вже не зустрічаємо однозначної характеристики італійських комуністів через теракти «червоних бригад».¹

Не було однозначної позиції в радянській пресі і щодо Югославії. Югославія завжди у пресі описувалася як держава, що продалася західним країнам і не може розглядатися як партнер для соціалістичних країн. Проте після смерті Й. Тіто, лідера Югославії, характер статей почав змінюватися. Вже у жовтні 1988 р. негативна позиція щодо Югославії змінилася на співчутливу. Вона постала для читача як бідна, кризова держава, що знаходиться на перехресті й Радянський Союз підтримує позитивні зміни, які мали відбутися у цій державі в найближчі роки.² Одним з найсильніших ударів у формуванні «зовнішнього ворога» був інцидент на радянсько-китайському кордоні. Цей факт та реакція на нього у пресі була одним з найяскравіших прикладів неспроможності швидко і якісно реагувати на зміни зовнішньополітичних обставин. Розглянувши цю подію детальніше, ми зрозуміємо масштаби фарсу радянської преси. На початку березня 1969 р. у газеті «Придунайская искра» опублікували декілька невеликих статей про те, що на кордоні СРСР з Китаєм спалахнув конфлікт. Вже 11 березня ця газета надрукувала матеріали прес-конференції міністерства іноземних справ СРСР. Після цього 13 березня вийшла друком стаття «Позор провокаторам!», в якій висловлювалося обурення всього радянського народу.³ І лише 25 березня в

¹ Под маской революционеров. Придунайская искра. 1987. №22(4963). С. 3.

² Югославия, пора тревог и ожиданий. Придунайская искра. 1988. №125(5207). С. 3.

³ Позор провокаторам! Придунайская искра. 1969. №31(2126). С. 2.

«Придунайской искре» почали публікувати звернення жителів Ренійського району, в яких виражалось прагнення до покарання «провокаторів».¹ Отже, впродовж чотирьох тижнів преса змінювала оцінку однієї події. Таких прикладів є досить багато.

Питання викривлення подій і фальсифікації фактів заслуговує окремої уваги. Як це не парадоксально, але якщо порівняти пропаганду сталінського, брежнєвського та горбачовського періодів, то спостерігається певна тенденція до збільшення неправдоподібності в описі образу «зовнішнього ворога». Зумовлено це, перш за все, скрупульозністю, з якою відносилися до цензури в пресі у різні періоди. До того ж, у пресі 50-х років ХХ ст. частіше використовувалися матеріали з іноземних джерел. Публікувалися навіть статті американських видавництв, трохи виправлені ТАРС. У 60-ті роки ми вже не спостерігаємо такої кількості інформації з інших джерел окрім ТАРС, а у 80-ті роки, не зважаючи на доктрину «гласності», викривлення фактів та кількість відвертих помилок у статтях різко збільшується.

На послідовний розвиток пропаганди образу «ворога» досить сильно вплинула перебудова. Система ціннісного підходу зображалася майже в усіх «сюжетах» періоду з 1950 р. і до 1987 р. Тому можна зробити висновок що ця ідеологічна складова була основною в радянському сприйнятті «ворогів».

Окремою проблемою для радянської преси, було описання випадків, коли «демократичні» та «прогресивні» держави застосовували силу та в реальності виступали, якщо не в ролі агресора, то досить не миролюбної сторони у конфліктах з «імперіалістами». Це спостерігається в описі ізраїльсько-палестинського конфлікту, в якому ОАР зображується, як беззбройний рух. Так само як і В'єтнам в контексті військових дій в Кампучії.² Проте апогеєм цієї проблеми стала війна в Афганістані. У 1987 – 1988 рр., коли основою тематикою пропаганди виступала миролюбність

¹ Провокаторов к ответу. Придунайская искра. 1969. №36(2131). С. 1.

² Кампучия: добрые перемены необратимы. Придунайская искра. 1980. №150(3970) .с. 2

СРСР, описувати події в Афганістані було досить важко. Але вихід був знайдений у надмірному перебільшенні значення процесів пацифікації регіону збоку самих афганців. Тобто, фактично викривлялися основні факти цих подій.

Прослідковуючи певні сюжетні видозміни у газетах, що відбувалися впродовж «холодної війни» можна відзначити їх нестабільний характер. Наприклад, публікації про Ізраїль виходили у великій кількості, навіть у випадках коли конфлікт з Палестиною був замороженим. А про Туреччину не було повідомлень й під час перевороту 1980 р. Такі пропуски важливих подій характерні для регіональної преси і мають певну аргументацію. На шпальтах регіональних газет описування «ворога» в різко негативних фарбах дозволялося лише з впевненістю у тому, що СРСР дійсно знаходився в конфронтації з тією чи іншою державою. Підтверджують це положення публікації за 1983 р. Місцеві автори могли писати на зовнішньополітичні теми дуже рідко і це означало, що питання є актуальним для всього радянського суспільства.

Відображення дійсності та правильне завуальовування пропагандистських прийомів, має певний вплив на формування політичної грамотності населення. Як би це, цинічно не сприймалося, але коли люди читають якісно вибудовану статтю на ту чи іншу тему, вони можуть правильно аргументувати свою позицію, навіть якщо вона є ідеологічно заангажованою. Натомість, непослідовна інформація, що формує образ ворога, спираючись на викривлення реальності, не може сформувати у людей систему поглядів, гнучких до політичних змін. Конструювалися засади нівелювання здатності населення до критичного мислення. У соціальній психології цей феномен загальновідомий і доведений численними експериментами. Відомий соціальний психолог Майєрс влучно сформулював

цю особливість — упередження проти доказів: люди не схильні шукати інформацію, яка може спростувати, заперечити те, у що вони вірять.¹

Цікавим є те, що радянська пропаганда офіційно у 1985 р. визнавала, що основним напрямом її роботи є контрпропаганда. У певному значенні це відповідає дійсності у державах з обмеженою свободою слова, адже їх уряди здійснювали інформаційний вплив на населення виключно з метою впливати на його свідомість і не дати змоги відчути, що десь краще. Навіть те, що у 50-ті роки США розглядали як ідейного ворога, якого потрібно «перегнати» у 80-ті роки, вже сприймали як ворога особистого. В регіональній пресі чітко простежується актуалізація тези особистого ворога. Наприклад, у грудні 1987 р. на перших шпальтах виходили статті, в яких робітники та доярки закликали до провідної ролі СРСР встановити «без'ядерний мир»², а в інших статтях – як складно це здійснити через небажання Заходу.³

Неспроможність ТАРС забезпечити газети точними формулюваннями, яким повинен бути «ворог», вплинула на деградацію і крах образу багатьох «ворогів». Попри те, що приводом до краху всієї цінної системи було пожвавлення дипломатичних стосунків СРСР та США, радянське суспільство не сприймало це як привід до дружби. Таким чином, ціннісні орієнтири комуністів замінилися одним елементом – повним абстрагуванням від Заходу. Відбулася «ціннісна компенсація», що продовжила розвиватися і після завершення «холодної війни». Відбулася також зміна у баченні могутності «ворога»: від «несостоятельности» і до всюдисущого нав'язування своєї волі. Саме з цього періоду популяризуються конспірологічні теорії про США та їх роль у світових проблемах.

¹ Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. вип. 38. С. 213-225.

² За без'ядерный мир. Придунайская искра. 1988. №6(5088). С. 1.

³ Защитить ростки надежды. Придунайская искра. 1988. №102(5184). с. 3.

Аналіз матеріалів радянської регіональної преси в період «холодної війни» свідчить, що у 1950-1989 рр. в описі та представленні образу «зовнішнього ворога» відбулися певні трансформації. Ці зміни пояснюються загостренням або поліпшенням у міжнародних відносинах і були відображенням головних зовнішньополітичних настанов Радянського Союзу та його ідеологічної політики.

Видозміни, що відбувалися з образом «ворога» в період «холодної війни», свідчать про неспроможність радянської пропаганди адекватно реагувати на зміни у світі. Видання у своїй інформаційній політиці змінили пріоритети у зображенні «ворогів». Це спричинило популяризацію образу одного «ворога» – США. До 1987 р. оформлюється теза про монолітність Заходу і негативний вплив США на розвиток нормальних відносин СРСР з іншими державами.

Після перегляду американсько-радянських відносин у 1987 р. ситуація з описом «зовнішнього ворога» змінилася. З цього часу починається оновлення поняття «ідейний ворог». Згодом радянська преса кінця «холодної війни» відмовилася від конструювання образу «зовнішнього ворога» в площині конфронтації із Заходом. На пострадянському просторі та у пострадянських ЗМІ продовжувала панувати теза, що США та Захід – головні «вороги» незалежного розвитку народів СРСР.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ «ОБРАЗУ ВОРОГА» У РАДЯНСЬКІЙ ПРЕСІ ПЕРІОДУ ПЕРЕБУДОВИ

3.1 Особливості образу «ворога» в період розрядки і перебудови

Як відомо, в США традиційно склалася двопартійна політична система. У досліджуваний період 1985 – 1989 рр. При владі у США перебував представник республіканської партії Р. Рейган. Президент США на сторінках радянських газет став не просто «ворогом», він справді був ідейним суперником, особою для якої у пропагандистів СРСР не могло бути виправдань. Сучасна українська дослідниця В. Покляцька зазначає, що у першій половині 1980-х рр. в американському та радянському офіційному дискурсі стосовно протилежної держави у військовій сфері простежується багато спільних рис. Певною мірою, офіційна риторика США та СРСР ніби відзеркалювали одна одну¹.

Радянські журналісти у газетних публікаціях зображували США, використовуючи по відношенню до них такі характеристики як «розпалювачі війни», «імперіалісти», які проводять «агресивну політику» у країнах Латинської Америки², в Ірані³. Багато уваги на сторінках радянської преси, зокрема, газети «Придунайская правда» приділяли проблемі створення у США корпусу швидкого реагування, який проводив «терористичну діяльність», здійснював «військові авантюри» у різних районах світу⁴. Але це стосувалося геополітичної занепокоєності радянського уряду. Іншим аспектом у розвитку образу «ворога» у «мирні» періоди взаємовідносин СРСР та США були статті, що висвітлювали внутрішні проблеми у державах Заходу. На сторінках радянської преси США зображували в якості «озвірілих

¹ Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. В. В. Покляцька. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. с. 271

² Напряженность нарастает. Придунайская искра. 1985. №36(4650). с. 3.

³ Проблемы остаются. Придунайская искра. 1988. №74(5156). с. 3

⁴ Ужесточают диктат. Придунайская искра. 1985. №126(4740). с. 3.

расистів»¹, які проводили політику геноциду, «кровоавого терору» по відношенню до корінного та афро-американського населення, яке у радянських публікаціях називали негритянським. Квартали, де мешкали афро-американці, радянські журналісти називали «негритянськими гетто»². Тема расизму стала однією з найулюбленіших у регіональній пресі. Особливою рисою було цитування у публікаціях американських ЗМІ, що дозволяло маніпулювати фактичними даними для подальшого розвитку негативних рис Сполучених Штатів. Порівнявши видання за 1950-ті та 1980-ті рр. необхідно підкреслити збільшення чисельності публікацій на расистську тематику у регіональних ЗМІ. Це формувало у радянських громадян стереотип про погіршення становища «негритянського населення». Проте згодом тема расизму у США втратила актуальність через проблему апартеїду в ЮАР³. Впродовж 1980-их років апартеїд став окремим «сюжетом» в якому розкривалися «злочинні» дії уряду ЮАР. Звичайно, радянська преса не могла не висловлювати обурення з приводу того що «США допомагає злочинному уряду»⁴.

Повертаючись до висвітлення внутрішньої політики США, найбільш сміховинними для радянських газетярів були події, що стосувалися економічних негараздів. Одним з особливих «сюжетів» було питання про моніторинг радянськими ЗМІ бюджету США. Декілька разів на рік виходили статті в яких описувалися «колосальні витрати» цієї держави на озброєння. У

¹ В мире капитала. Придунайская искра. 1983. №81(4381). С. 3.

² Там, где правит капитал. Придунайская искра. 1980. №103(3923). С. 4.

³ Ставка на терор. Придунайская искра. 1985. №143(4757). С. 3.

⁴ Преступники и их покрыватели. Придунайская искра. 1983. №23(4283). С. 3.

цих публікаціях були дві основних тези: «расжигатели войны снова готовят атаку» і «пока негритянские семьи голодуют, империалисты воюют».¹

Основною невідповідністю у висвітленні американських економічних негараздів було підкреслення їхнього торговельного впливу. У статті «Доллар наступает» ми бачимо занепокоєність зростанням американської могутності. Аналіз багатьох публікацій на економічну тематику дозволяє констатувати неоднозначність позицій з боку преси щодо цієї проблеми. Вже згодом з'явилися публікації основною темою яких стало висміювання торговельної неспроможності США.

Серед інших соціально-економічних проблем США на сторінках радянської преси висвітлювалося зменшення витрат на соціальні програми, закриття лікарень, центрів для літніх людей, скорочення дотацій на медичне обслуговування, зростання цін на продовольчі продукти, а також на комунальні послуги. На останніх сторінках газет публікували карикатури, які зображали соціально незахищені верстви населення і як військові витрачають ці кошти на ракети.

У статтях про проблеми американців часто увагу читачів акцентували на жорстоких розправах з виступами «миролюбних студентів» та інших незгодних з політикою уряду США. Доволі часто для характеристики дій американців використовувати терміну «злочин» і «терор».

В. Покляцька підкреслює, що періодичні видання підтвердили наявність двох якісно відмінних етапів в інтерпретації іншої країни, які прослідковувалися в офіційній риторичі: перший етап охоплює 1985-1987 рр., другий – 1988 - 1991 рр.² На шпальтах газет «Придунайская искра» і «Советский Измаил» у другій половині 1980-х рр. найчастіше зустрічалися публікації, присвячені політичним і дипломатичним питанням. У ці роки відбулася поступова переорієнтація уваги від військових конфліктів, в яких

¹ США: что обещает 1988 год. Придунайская искра. 1988. №6(5088). С. 3.

² Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 271.

брали участь США та СРСР. Головне місце у публікаціях на військову тематику посіли питання американсько-радянських переговорів та договорів по скороченню озброєнь. Упродовж 1985-1987 рр., незважаючи на початок американсько-радянського діалогу, у пресі все ще домінували негативні характеристики стосовно протилежної сторони. У публікаціях з військової тематики країну суперника продовжували зображати як головного агресора. У газетних матеріалах містилися традиційні звинувачення протилежної держави у нарощуванні озброєнь, використанні зброї масового ураження, небажанні зупинити гонку озброєнь та конфронтацію. Майже кожного тижня описувала подія, в якій Сполучені Штати поставали як агресори чи хитро щось «замышляли».

Контент-аналіз американського та радянського періодичних видань підтверджує, що у 1985-1987 рр. у публікаціях з військової тематики образ країни-суперника зберігав переважно негативні риси. Зокрема, продовжувалося висвітлення проблематики порушення прав людини, що в означені роки спостерігається більш часто у порівнянні з попередніми роками. Тепер «несостоятельность Запада» вже не є актуальною темою, будь які перемовини стають перемогою генсека, що «прагнув миру»¹.

Цікавим інструментом для преси того періоду можна вважати активну критику демократії «по-американські». Тепер в Радянському Союзі «гласность», а отже СРСР знову найдемократичніша країна світу. Сполучені Штати для радянського громадянина продовжує бути «агресивною» державою без принципів. Зокрема, для висвітлення американської політики стосовно цих питань, часто використовували такі негативні характеристики, як «дискримінаційна політика», «знущання», «масові вбивства». Характерними рисами у 1950 – ті роки наділяли голландців, іспанців та

¹ Во имя упрочнения мира. Советский Измаил. 1988. №66 (8046). С.3

греків, а в 1987 р. майже не зустрічаються статті, в яких будь яка держава описувалася гірше ніж США.¹

Радянські пропагандисти не забували про соціалістичні цінності радянських читачів і продовжували й у 1987 – 1988 рр. описувати соціальні проблеми в США як образу антипода для СРСР. Так, серед питань, які часто висвітлювалися на шпальтах газет, можна виділити наступні: злидні, низькі зарплати, зростання безробіття, різка диференціація суспільства на заможних і незаможних, високий рівень злочинності тощо. Також характерним прийомом радянських журналістів при зображенні негативних рис США у публікаціях з соціально-економічної тематики було використання порівняння соціальних умов у СРСР та США.²

СРСР не переставав «непокоїтись» агресивними планами США у військово-політичній сфері. Хоча дослідники цього питання вказують на значні зміни у риторичі офіційних ЗМІ, на прикладі регіональних осередків пропаганди ми цього не бачимо. Велика увага знову приділялася конспірології навколо значного впливу США на будь-які політичні проблеми латиноамериканських країн. Статті ніби-то нагадували читачам не забувати, що американські шпигуни продовжують працювати для розпалювання війни. Публікації вже висвітлювали пряму агресію на інші держави, натомість автори «підігривали» інтерес громадян до образу «ворога».

На сторінках радянської преси у 1988-1989 рр. також з'явилися деякі акценти стосовно протилежної сторони. Зокрема, підкреслювалася тенденція в США до зменшення витрат на озброєння. Так, у статті «США: что обещает 1988 год» для кращого сприйняття інформації зазначалося, що уряд США намагався згорнути агресивну політику³. Згідно матеріалів публікації,

¹ Препжними методами «большой дубинки». Придунайская искра. 1988. №38(50120) . С. 3.

² И вот англичане приехали к нам. Советский Измаил. 1989. №53 (8189). С. 3.

³ США: что обещает 1988 год Придунайская искра. 1988. №6(5088). С. 3.

витрати США на озброєння з 1986 р. залишалися на одному рівні. Панама і Нікарагуа стали улюбленими країнами для «підігрівання» негативного ставлення населення до агресивних дій «імперіалістів».¹ Впродовж 1980-их рр. вийшло доволі багато статей, присвячених цій проблемі. Однією з позитивних чинників для радянських пропагандистів був вибір на посаду президента США Дж. Буша. Основною радістю ЗМІ було скоріше залишення Р. Рейганом цієї посади. Справа в тому, що впродовж досліджуваного періоду, простежується певна закономірність. Кожного президента більше критикували наприкінці президентського терміну. Наприклад, Дж. Картера критикували більше ніж консервативного Р. Рейгана, а коли строк Р. Рейгана підходив до кінця то його демонізували більше, ніж Дж. Буша. Тим самим часопис підкреслював свою «неупередженість» до нового президента, який ще не «перейшов дорогу» Радянському Союзу.²

У 1988 р. у періодичних виданнях СРСР не спостерігалось особливих змін у висвітленні інформації стосовно лідера протилежної наддержави.

У радянській пресі також публікувалися статті, в яких увага була сфокусована на тому, що звичайні американці не винні у міжнародній конфронтації. Газетярі повернулися до стилю 1950 р., коли основними ворогами для усіх були «реакціонери», а не американці загалом.³

Основною концепцією міжнародних відносин в цей період стало «мирне співіснування». Це вже не ідея «світової революції», «боротьби з імперіалізмом» чи «зупинити агресора». Повна пацифікація образу СРСР і підкреслення його значущості для світового розвитку. 9 травня 1988 р. у газеті «Придунайская искра» була опублікована цікава стаття. Зміст цієї статті наступний: «Принципиальное значение имеет выдвинутая нашей

¹ Панама под прицелом Вашингтона. Придунайская искра. 1988. №28(50110). С. 3.

² Выборы в США: гонка набирает скорость. Придунайская искра. 1988. №18(50100). С. 3.

³ Женщины планеты: борьба продолжается. 1988. №30 (8010) . С.1.

страной концепция мирного общеевропейского дома, который мы приглашаем строить все европейские государства, а также США и Канаду»¹. Ця публікація дає чітке розуміння того, чого прагнули пропагандисти. Ідея «дому для всієї Європи» пропагувалося впродовж 1988 р. Аналіз подібних публікацій дозволяє зробити висновок, що така стратегія у вибудові образу «ворога» виходить за межі внутрішнього споживача. Адже у випадку розповсюдження подібних концепцій у Європі, «ворогом» для всіх залишилися б Сполучені Штати.

Отже, в зображенні образу «зовнішнього ворога» простежуються певні зміни. У регіональній пресі вони майже не відчуються, але в офіційній риторичі простежується певний позитив до іншої держави. Основні сфери політики США все ще висвітлювалися негативно, проте кількість публікацій впродовж 1988 р. різко зменшилася.

Порівняння негативних і позитивних публікацій про США за 1988 р. свідчить про те, що всі теми, які стосувалися міжнародних договорів, зустрічей і маршів миру висвітлювалися в позитивному світлі. В одній із статей автор навіть наважився цитувати А. Лінкольна. У риторичі переважав оптимізм. Але були аспекти, які все ще описувалися з категоричним несприйняттям американської позиції. Афганістан залишався для СРСР проблемним питанням. США з обережністю критикували за співпрацю з Пакістаном. Але основним ворогом Афганістану визнавалися «посіпаки Пакістану» і «терористи», а не «імперіалістичні США»², як це було в 1985 р. Темою цих публікацій, зазвичай, було будівництво соціалізму, незважаючи на іноземне втручання.³ Проте був «сюжет», який майже не змінився. Ізраїль так і не став державою, яка що позитивно висвітлювалася радянською пресою. Ми не зустріли про Ізраїль жодної позитивної або нейтральної

¹ Думать о доме для всей Европы. Придунайская искра. 1988. №147(5231). С. 3

² Защитить ростки надежды. Придунайская искра. 1988. №102(5184). С. 3.

³ Пакистан: обстановка накаляется. Придунайская искра. 1983. №142(4442). С. 2.

публікації. У статті «Визит с негодными целями» критика Ізраїлю доводить твердження про несприйняття цієї держави як партнера.¹

Як же преса СРСР висвітлювала у 1985 – 1989 рр. інші держави?

Наприклад, «нестабільні демократичні» держави Францію та Італію. До 1988 р. розвиток «сюжетів» щодо цих двох держав зазнав певних змін. Основними темами були вибори, робітничі та соціалістичні рухи. На відміну від попереднього періоду ці дві держави не висвітлювалися як «імперіалістичні і реакційні», натомість журналісти критикували їхню багатопартійність та плюралізм.²

Окремо зупинимося на характеристиці у пресі ФРН. У 1985 р. була надрукована цікава стаття «Уроки Потсдама». Ця публікація дає розуміння про те, якою термінологією оперували пропагандисти. «Реваншисти», «реакціонери», «неонацисти», «вечно вчерашние» – так називали християнських демократів у Німеччині.³

Південноафриканська республіка, Туреччина й інші країни, в яких порушувалися права і свободи людини, ставали прикладами негативних проявів капіталістичного суспільства. В газетах періодично такі країни згадувалися з такими характеристиками як «вороги людяності», «злочинці», «нелюди» і т. д.⁴

Аналіз регіональної преси за 1985 – 1989 рр. дозволяє визначити кілька позитивних змін, що відбулися на фоні покращення дипломатичних відносин між СРСР та США. По-перше – це руйнування ідеологічних стереотипів, по-друге – згортання різних радикальних виразів в описі політичних опонентів і по-третє – це заклик до мирного співіснування. Ці

¹ Визит с народными целями. Придунайская искра. 1988. №70(5152). С. 3.

² Левые укрепились, а правые. Придунайская искра. 1988. №58(5140). с. 3.

³ Уроки Потсдама. Придунайская искра. 1985. №88(4702) . С. 3.

⁴ Инквизиция бы позавидовала... Придунайская искра. 1988. №12(5094). С. 3.

чинники за певних обставин могли позитивно вплинути на радянське суспільство, проте їх було не достатньо.

3.2. Зміна ідеологічної концепції образу «ворога»

Важливим підґрунтям трансформацій у змалюванні «зовнішнього ворога» була ціннісна система. Вона стосувалася змін, що сталися безпосередньо у другій половині 1980-х років. Не дивлячись на доктрину перебудови та гласності, до 1987-1988 рр. опис «ворога» залишався таким, яким він був п'ятнадцять років тому. У 50 – 60-і рр. ХХ ст. основним елементом у побудові «образу ворога» була ідеологічна складова. Впродовж цього періоду, починаючи ще з утворення СРСР, для інтернаціональної держави було важливо сформувати у людей усвідомлення того, що в кожній державі є «прогресивні» і «реакційні» кола.¹ Це перегукується з основою формування спільного для радянського суспільства «ворога» – імперіалістів. До Другої світової війни імперіалістами можна було назвати і фашистів, і лібералів, і, навіть, соціалістів, які не співпрацювали з Радянським Союзом. У досліджуваний період ціннісна система стала більш варіативною. В. Покляцька зазначає, що на початку глобальної конфронтації формування «образу ворога» та його вплив на масову свідомість були малоефективними в обох наддержавках².

Які ж риси характерні для ціннісної системи радянської преси? По-перше, це так звана «правильна демократія», коли висміюються та принижуються держави з нерадянською системою демократичних цінностей.³ По-друге – це пріоритет пацифізму радянського суспільства, який ґрунтувався на використанні людей, що пройшли війну, нав'язувалася думка, що всі озброєнні реакційні держави представляють небезпеку для світового

¹ Идеологический динамит. Советский Измаил. 1988. №9 (7989). С. 3.

² Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 187

³ Италия: нет мира под оливами. Придунайская искра. 1985. №7(4621). С. 3.

співтовариства.¹ Це неодноразово спостерігалось, коли мова заходила про союзників СРСР, які немов би вели військові дії «в ім'я миру». ²Ще однією складовою ціннісної системи була велика мета – стати найпрогресивнішою державою у світі. Це знайшло підтвердження у тому, що в радянських газетах було надруковано мало статей, про, наприклад, наукові здобутки «імперіалістичних держав».

З огляду на диференціацію «ворогів», спостерігається домінування саме цього ідеологічного елементу. Це безпосередньо впливало та відображалось на тих художніх засобах, які використовувалися при написанні статей. У цей період кожен «сюжет» базувався саме на суттєвих відмінностях моделі керівництва державою, форми введення господарства. Одним з перших питань, яке змінило ціннісну систему підбору «ворогів», було палестинське питання, а також питання, що стосувалися боротьби не соціалістичних держав з країнами, які підтримували США. Іншою проблемою було питання національних визвольних рухів. Іноді у матеріалах простежується явна підтримка рухів, які зовсім не були близькі комуністам. Також зустрічається невідповідність до внутрішньополітичних поглядів радянського керівництва. Наприклад, розглянемо статтю академіка Н. Державіна «Русский народ – руководящая сила Советского Союза». ³ Ця публікація явно йде в розріз ідеї інтернаціоналізму, пропагуючи домінування одного російського народу в СРСР. Це викликає певний дисонанс у поглядах на образ таких «ворогів» як Іспанія чи Португалія і, навіть, нападів на США з проблемою расової дискримінації того періоду. Такий дисонанс не був дивним для Б. Сільверштейна, який досліджуючи психологію образу «ворога» відзначав важливість націоналістичних настроїв суспільства для сприйняття «зовнішнього ворога». Висновки щодо ролі націоналізму в роботі

¹ Сражение за мир. Придунайская искра. 1983. №127(4427). С. 3.

² Южная Америка будет свободной. Придунайская искра. 1980. №76(3896). С. 3

³ Русский народ – руководящая сила Советского Союза. Придунайская правда. 1950. №102(1641). С. 4.

пропагандистів над формуванням образу «ворога», на думку вченого, співзвучні двом гіпотезам щодо свідомого емоційного підґрунтя образів «ворога».¹ Деякі докази вказують на значання ідеологічних розбіжностей між Сполученими Штатами та Радянським Союзом. Проте, основна частина людей, за даними автора, вважали СРСР і Кубу ворогами не через ідеологічну нетерпимість, а через поширення російського впливу на Кубу і відповідно, вважали, що Радянський Союз чи Куба та покликані заподіяти шкоду США².

Іншим ударом по ціннісній системі були події в Китаї 1969 р. Слід зазначити, що в радянсько-американському протистоянні був період розрядки і китайсько-радянський конфлікт був шоком для пропагандистів. «Банда» Мао обережно описувалася радянською пресою і досить часто зазначалося про невинність китайського комуністичного народу у «авантюрах» урядовців. Тим не менше, варто зауважити, що в пресі швидко знайшли «винуватця» антирадянських дій КНР і ним виявилися США.³

Система ціннісного підходу відображається майже в усіх «сюжетах» періоду з 1950 р. і до 1987 р. Розглянувши такі позиції як якість пропаганди, кількість пропагандистського матеріалу, послідовність «сюжетів», можна виокремити тезу про постійну ціннісну кризу радянської ідеології.

Розглянемо терміни, які використовували автори у радянській періодиці. Це «правильна демократія» – комунізм, соціалізм; тоталітаризм – «провокаційний термін реакціонерів»⁴; свобода – «прикриття для буржуазії», «тиранія капіталу», репресії; вільні держави, що борються за прогрес у світі –

¹ Silverstein B. The psychology of enemy images. Psychology and social responsibility: Facing global challenges. 1992. С. 147.

² Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 142.

³ К китайско-американским отношениям. Придунайская искра. 1984. №9(4465). С. 3.

⁴ Кому нужен миф о «советской угрозе». Придунайская искра. 1980. №69(3729). С. 2.

«імперіалісти», що поширюють свій вплив і владу, поневолюють інші народи; «дотримання договорів і зменшення кількості зброї» – СРСР миролюбна держава, ніколи не порушує договорів, збільшуючи кількість зброї. У радянській офіційній риторичі наявними були такі антитези: демократія – імперіалізм, колоніалізм; свобода – експлуатація робітників; вільна держава, що допомагає своїм союзникам – держава з «імперськими амбіціями, яка проводить політику грабунку по відношенню до країн, які розвиваються»; мирні пропозиції по зменшенню кількості зброї – США не бажають заключати угоди та збільшують кількість зброї.¹ Всі ці особливості були покликані формувати у громадян стереотипне мислення. Людина (читач, слухач, глядач), що піддається стереотипному мисленню хоче, щоб його інтелекту надавали можливість самому робити висновки з висвітлених фактів. Тому свідомо чи несвідомо, преса не могла тотально вплинути на читачів, так як було задумано². Цінності які намагалася нав'язати пропаганда, не сприймалися суспільством, але натомість образ «ворога» надовго закарбовувався у свідомості.

Іншим напрямком у формуванні образу «зовнішнього ворога» стало вибудовування уявлень про США як про центр світового зла. З цією метою конструювалися система стереотипізованих уявлень про якості ворога, складові його «демонічного» характеру: ворог виявлявся джерелом всіх бід і носієм ворожих цінностей, протилежних «нашим».³ «Ворог» виявлявся не просто «загниваючим» а й «хитрим». Сміховинні карикатури й анекдоти вже не були актуальними, бо «ворог» поступово підкрався до СРСР. Це призвело у період перебудови до іншого, ще більш вражаючого наслідку: як керівники СРСР дозволяють «американцям» захоплювати світ. Адже за версією преси

¹ Доллар наступает. Придунайская искра. 1985. №78(4692). С. 3.

² Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. вип. 38. – С. 213-225

³ Мельник Г.С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации. URL: <http://psyfactor.org/lib/stereotype1.htm>

Іран та Ірак розв'язали війну через США, а це вже «кордон» радянської сфери впливу.¹

Так як основним ідеологічним елементом залишався соціалізм, то за характером візуалізації представників капіталістичного табору добре була видна ієрархія образів, по якій над істотною частиною сатиричних фігур стояли домінуючі американці, чого не спостерігалось на початку «холодної війни». Винятком були лише деякі варіанти фашизації персонажів, які в короткі проміжки зниження напруженості у відносинах СРСР і США могли навіть претендувати на роль головних супротивників поза «холодною війною». Особливо часто фашизації піддавалися образи правлячих кіл ФРН, які вважалися наступниками гітлерівського політичного режиму. Проте іноді можна було побачити, що ХДС «мігрувала» від образу «неофашистської» до «миролюбної» партії. При цьому досить помітна роль фашистської символіки, у візуальній сатирі може бути визначена двояко. З одного боку, закріплювати і посилювати негативну сутність образів, а з іншого - формувати порівняння мілітаристських нахилів політиків західних держав, Однак далеко не всі варіанти зображення «ворогів другого ешелону» несли в собі фашистський відтінок. Як і у випадку з США, носіями негативних конотацій виступали певні типажі: «капіталіст», «колоніаліст», «політик-консерватор».²

Поступово градація ворогів перестала існувати. Наприклад, поняття «британський імперіалізм» вже не використовувалося так часто як це було на рубежі 1940-1950-х рр.³ Тоді він претендував навіть на роль головного противника, але до кінця досліджуваного періоду його значення суттєво знижувалося.

¹ Напряженность возрастает. Придунайская искра. 1980. №108(3928). С. 3.

² Уроки Потсдама. Придунайская искра. 1985. №88(4702). С. 3.

³ Английские власти ведут колониальную войну против Малайского народа. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.

Цінність збереження миру можна розглядати, як окремий аспект радянської геополітичної ідентичності. Успіхи миротворчої політики позитивно позначалися на образі влади. Разом з тим, судячи з точки зору конкретних людей, мала місце дилема між захистом міцного миру і боротьбою за нього. Як вкаувалося у другому розділі криза 1983 р. доводить, що реакція людей не була пацифістською.¹ Загалом, суспільство розділяло й ідею інтернаціоналізму, як загального принципу радянського світовідчуття. Однак у ставленні до практичних форм налагодження міжнародної співпраці в уявленнях громадян явно простежуються дві групи думок. До першої групи належали ті, хто в силу переконань або досвіду зберіг в собі почуття інтернаціонального обов'язку. Вони були емоційно готові до моральної та матеріальної підтримки будь-яких дружніх до СРСР держав і рухів, поділяючи відповідні пропагандистські гасла. Другу сповідували люди, які головним чином орієнтувалися на внутрішній порядок, а зовнішні відносини оцінювали з прагматичних позицій. До того ж інтернаціоналізм не може розвиватися, якщо суспільство консолідується за допомогою образів «зовнішніх ворогів».² Це призводить до абсолютного дисонансу. Сумнівна надійність союзництва, марнотратство деяких спільних проектів і, нарешті, зростання загрози безпеці самій радянській державі, - в їх очах все це було достатньою підставою, щоб вельми скептично оцінювати наявні гасла і образи. І знову це стало фактором стабільності у період «перебудови». Людям легше було сприймати образ давнього ворога, який перемагає ззовні, аніж зізнатися собі у неспроможності виявити «внутрішніх ворогів» у керівництві партії.

¹ Прекратить американское вмешательство. Придунайская искра. 1983. №112(4412). С. 2.

² Клинова М. А. Понятия «коллективизм» и «индивидуализм», в советской периодической печати 1946–1953 гг. Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. Вып. 18. С. 339-346.

Оскільки ворог не співвідносився з націями в цілому, пропаганда без всякого внутрішнього протиріччя підтримувала ідею, згідно з якою всюди в світі у радянських людей є свої прихильники. Існувала постійна практика формування позитивного образу дружнього «іншого». Перш за все, в особі конкретних союзників СРСР, до яких належали і представники соціалістичного табору, і будь-які антиімперіалістичні рухи третіх країн.¹ По-друге, в якості збірного представника світової спільноти, який відстоював разом з радянською людиною спільні ідеали.² До початку 1960-х рр. ці ідеали все частіше осмислювався не стільки в контексті боротьби двох соціально-політичних систем, скільки в аспекті захисту єдиних для всіх народів гуманістичних цінностей, у всякому разі, як їх розуміли в Радянському Союзі. Загалом газетні заклики зводилися до проблеми війни і миру. Відповідно до них громадяни СРСР мали усвідомлювати себе, перш за все, захисниками світу і інтернаціоналістами. В цьому знову була проблема. Вже після 1969 р. основний союзник, а саме КНР, «розчарував» радянських громадян.³ У 1980 р. Ірак та Іран також перестали асоціюватися з «прогресивним» арабським світом.⁴ До кінця «холодної війни» у СРСР майже не залишилося достойного, з точки зору ідеології, союзника і партнера. Натомість геополітична складова ставала більш актуальною для радянської номенклатури. Це призводило до конфлікту понять, які йшли до народу від офіційної риторики керівництва партії та від преси.

У досліджуваній період перед друкованою агітацією ставилося завдання інтенсивно працювати над переконливим образом «свого» – радянського прикладу, який активно формувався, в тому числі, і поза міжнародним контекстом в сюжетах про внутрішнє життя СРСР.⁵ Як і у

¹ Ольстер – «провинция «бесправия». Придунайская искра. 1983. №88(4388). С. 3.

² Кампучия: добрые перемены необратимы. Придунайская искра. 1980. №150(3970). С. 2.

³ Позор провокаторам! Придунайская искра. 1969. №31(2126). С. 2.

⁴ Палестинский народ не сломить. Придунайская искра. 1980. №83(3903). С. 4.

⁵ Страстное слово политинформатора. Придунайская искра. 1979. №77(3737). С. 1.

випадку з гаслами на міжнародні теми, в закликах внутрішнього призначення, власне політична складова стала вельми обмеженою. Головною цінністю радянської людини в регіональних газетах проголошували працю. Людина праці протистояла людині з великим мішком. Наприклад, можна порівняти дві карикатури (додаток 1 і 2). На зображенні можна побачити радянського працівника намальованого як статного «супермена», а на іншому – товсті капіталісти забирають гроші з бюджету соціально незахищених верств США.

Громадяни, в найвищій мірі уособлювали собою радянську ідентичність. Отже, потенційний вплив його представників на суспільно-політичні настрої в СРСР так і залишався не до кінця реалізованим, і утворився розрив у формуванні «радянської людини». Гасла і образи ідейно були потрібні тільки у періоди безпосередньої напруги у відносинах з США чи іншими зовнішньополітичними проблемами. В період війни у Афганістані працьовиті радянські громадяни допомагали відбудувати Афганістан, але у Радянському Союзі регіональні ЗМІ публікували статті про американську загрозу для афганців.¹

Доцільно зазначити, що у сучасному російському суспільстві ми можемо прослідкувати вплив образу «зовнішнього ворога». Український філософ С. Дацюк, зазначає, що зазвичай в якості загальних недоліків, слабких рис в російському суспільстві вказуються роз'єднаність, низька самодисципліна і нездатність до самоорганізації без підпорядкування і примусу, правовий нігілізм, патерналізм і підданська культура, максималізм і метання від крайності до крайності.² Однією з таких крайностей було формування «тотального ворога». Можливо тому в поглядах радянського

¹ Афганістан: революція на марше. Придунайская искра 1979. №40(3700). С. 3.

² Дацюк С.А. Російська ментальність: загадка, вигадка і незмінна субстанція: текст доповіді / Міжнародна конференція «Війна ідентичностей: Росія проти Заходу», м. Київ, 20 листопада 2015 рURL: <http://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-i-nezminna-substantsiya.html>

суспільства патерналізм зміг поєднуватися з ультралівими ідеями, а образ позитивного інтернаціоналізму співіснує з негативним баченням демократії західного зразка.

Аналіз суспільних настроїв може допомогти зрозуміти як пресі вдалося сформувати стабільний образ «ворога» в контексті краху комуністичних цінностей. Ю. Каганов з цього приводу зазначає, що вживання шаблонних фраз і формалізованість речень на підсвідомому рівні заклала відповідні зразки стандартизованого мислення і поведінки, без запитань «чому?». У довготривалій перспективі цим створювалось підґрунтя для виховання серед населення політичного та соціального конформізму.¹

Тим не менше, радянські журналісти, навіть на регіональному рівні усвідомлювали, що залучення людей до пропаганди образу «ворога» важливий механізм впливу. Шкільний вчитель чи вихователька завжди могли надрукувати критичну та гнівну статтю із закликом зупинити американську агресію. Доярка чи тракторист також приєднувались до всього радянського народу для засудження дій ворожого уряду «імперіалістів». Це створювало масовість і видимість непотрібності плюралізму. Натомість знаходилися можливості та інструменти довести громадянам інших країн наскільки розвинута освіта і проінформованість громадян СРСР, якщо кожна доярка знається на зовнішньополітичній тематиці.²

В умовах «холодної війни» преса мала слугувати знаряддям переконання населення у перевагах соціалістичного способу життя і жахливих негараздах, злиднях, соціальній несправедливості капіталістичного світу. Ефект апріорної віри досягався тим, що неможливо було перевірити достеменність тез. Загалом новини з-за кордону, представлені в різноманітних формах, від коротких повідомлень ТАРС до об'ємних

¹ Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. вип. 38. С. 217.

² «Нам не нужна война». Придунайская искра – 1983 – №150(4450) – с. 1.

аналітичних статей, були однією із найбільш популярних газетних рубрик у читачів. Деякою мірою підвищена увага до подій за кордоном відволікала населення від внутрішніх проблем. Мешканці СРСР найчастіше мали краще уявлення про те, що відбувається далеко за межами країни, аніж про внутрішньодержавні події. Переконавання про загниваючий Захід, масове безробіття, приниження «негрів» та інші стереотипи були надійно інтегровані в масову свідомість. На прикладі статті «В мире безправия», розглянемо деталі наведеного твердження. «Негритянські гетто», захоплені «поліцейським терором», вбивства та насилля у статті виглядають як акт расизму з боку правоохоронців. Основний стереотип, що підкреслює стаття – «бідні негри» під п'ятою «угнетателей». У статті навіть нема згадки, навіщо у «гетто» були введені нацгвардійці. А поняття «терор» наголошувало на неправомірних діях расистської поліції.¹

Наприкінці 1980-х рр. читацьке сприйняття змусило пресу займати амбівалентну позицію в оцінках минулого. Розуміння того, що вся попередня критика «буржуазного націоналізму, злочинів ОУН і УПА» мала емоційний характер, не базувалась на документальних свідченнях, обнародування яких неочікувано призвело до протилежних оцінок, змушувало редакції офіційних видань варіювати між прокомуністичними та національно-орієнтованими поглядами. Розглядаючи образ «зовнішнього ворога» не можна забувати про характерні риси і ворога «внутрішнього».² Наприклад «сектанти» критикувалися в регіональній пресі Придунайського регіону дуже часто. Кожного разу коли читач наповнювався гнівом, йому нагадували про американське походження баптистів, єговістів і т.д. Це в свою чергу

¹ В мире бесправия. Придунайская искра.1980. №130(3950). С. 4.

² Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. вип. 38. С. 219.

зумовлювало два асоціативних ряди: один - аморальні сектанти це американські «прихвосні», а інший - поборники моралі комуністи. В 1986 – 1987 рр. подібні порівняння дійшли до абсурду. В одному номері велась пропаганда атеїзму, а вже в іншому був великий портрет священника з медалями «за заслуги» і «хвалебная» стаття. Такі дрібні деталі дають нам змогу зрозуміти усю казуїстику радянського друку у період «перебудови».

Дослідник Ю. Каганов зазначає, що не можна оцінювати роль радянської преси виключно з негативних позицій. Друкована журналістика сприяла розширенню світогляду, виконувала освітні, інформативні, розважальні функції. Однак, як віддзеркалення і водночас рупор соціально-політичного ладу, створюючи, регулюючи, дозуючи та направляючи потік інформації в потрібному напрямку, радянська влада здійснювала конструювання масової суспільної свідомості тоталітарного зразка. При цьому формувалася і консервувалася набір відповідних архетипів, втрачалася національна ідентичність та історична пам'ять, нівелювалися вміння і потреба критичного мислення, що у своїй синергії призводило до виховання людей, нездатних до самостійної позиції і опору, схильних до конформізму, авторитетів, патерналізму з боку держави. Ці риси мислення і поведінки формувалися і виховувалися цілком свідомо і послідовно, із залученням всього ідеологічного арсеналу. Преса відіграла у цьому багатоструктурному процесі вагомую роль. Наприкінці 1980-их рр. відбулася зміна ціннісного орієнтиру у радянській державі. У період невизначеності єдиним орієнтиром не втратити свою ідентичність залишився образ «іншого». Це спотворило погляд на «зовнішніх», «іноземних» людей. Навіть у сучасному середовищі ми можемо бачити тваринний страх до іноземців. Априорі вибудовуються логічні тенета, що змушують вважати «інших» ворогами.

Дослідивши трансформацію ідеологічного чинника у пропаганді, можна стверджувати, що відбулася зміна у концепції «образу ворога». Перш за все, у пресі відбулася зміна ліквідація і злиття різних категорій «ворогів».

«Імперіалісти», «реакціонери», «реваншисти» та «терористи» асоціювалися із США. Вороги Заходу автоматично стали союзниками «прогресивного» блоку, незважаючи на ідеологічні розбіжності. Внаслідок такої зміни поняття «ворога» поступово замінювалася концепцією «іншого» та ставала консолідуючою для радянського суспільства наприкінці «перебудови».

3.3 Доктрина «ворогів навколо нас» як консолідуючий фактор у СРСР

Зовнішні вороги: «світова буржуазія», «імперіалізм», Захід, після «холодної війни» - американці та їхні сателіти, НАТО. Форми подання ворогів варіювалися від ранніх, чорно-білих карикатурно-плакатних «толстяков капіталістів» в циліндрах і з мішком доларів у руці до дядечка Сема як емблематичного представника великого бізнесу або Пентагону, генералів та ін. Вони були вкрай стереотипні - по суті, справа обмежувалася свого роду несприйняттям іншої моделі існування. Дослідник проблем ідеологеми «образ ворога» Л. Гудков впевнений, що сприйняття «іншого» формувався не тільки в офіційній риторичі. Стандартні атрибути в кіно або книгах «про шпигунів» - пляшка віскі, товста сигара, розмова тільки про втрачені через революцію і комуністів гроші або про плани знищення СРСР. Мотиви дії героїв підкреслено цинічні і низинні.¹ Натомість слід зазначити, що пропагандисти «на місцях» також використовували дотичні інструменти для підбурювання людей до ненависті. Брудні карикатури американців часто зустрічалися на останніх шпальтах поряд з радісними обличчями афганських комуністів (додаток 5). Це все викликало візуальний контраст. Людина, навіть далека від політики, могла відчути негативну емоцію тільки поглянувши на тих «жирних американських капіталістів». Як вже зазначалося, у пресі часто підкреслювали важке становище «угнетенных». Але якщо більшість публікацій про Захід були негативними, то і читачі поступово приходять до єдиного логічного висновку - там, погані усі».

¹ Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. МОСКВА.: ОГИ, 2005. С. 7-79.

Паралельно з цим складався «собирательный образ». ¹ Цінність і функціональна роль цього персонажа полягала у тому, що і без необхідності прийняття до уваги його точки зору, без спеціальних зусиль по доведенню негативних або ворожих намірів, йому можна було приписати властивість протидіяти політичній лінії партії, а це прогрес, космос, медицина і т. д. Ворожі наміри або наслідки для справи будівництва соціалізму. Така конструкція позбавляла його найважливіших ознак суб'єктивності і, навпаки, надавала йому статус майже природний, класовий. На відміну від тих, кому ставилося пряме практичне шкідництво або саботаж, боротьба проти партії.²

Таким чином, в рамках радянського дискурсу відбувається синхронізація понять «колективізм» і «індивідуалізм» з елементами антитези радянського дискурсу (ми - вони, соціалізм - капіталізм), в результаті чого дані поняття наділялися політизованими оціночними характеристиками.³ Пересічній радянській людині підкреслювалася на сторінках видань позитивна роль КПРС для прогресу. Пропагандисти ніби грали на колективістських почуття громадян. В статтях ми можемо простежити і відчуття болю за страждання пуерториканського народу⁴, гордості за будівництво демократії на Кіпрі⁵, гніву за зраду КНР. Всі ці емоції згодом трансформувалися в особисту неприязнь не тільки до ворогів, а й до «друзів». ⁶ В пострадянському середовищі ми вже можемо чути поняття «нагодували Африку», «одягнули мавп». Це доводить втрату радянської свідомості, а також те, що образ «ворога» перемагає цінності того соціалізму, який прагнули нав'язати суспільству в період «перебудови».

¹ : В трясине трудностей // Придунайская искра – 1979 – №93(3753) – с. 3.

² Колесникова А.Г. «Образ врага» в советской пропаганде периода «Холодной войны»: от события к образу Приволжский научный вестник. 2011. №3 - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-vraga-v-sovetskoj-propagande-perioda-holodnoy-voyny-ot-sobytiya-k-obrazu>

³ Клинова М. А. Понятия «коллективизм» и «индивидуализм», в советской периодической печати 1946–1953 гг. Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. Вып. 18. С. 339-346.

⁴ Под пятой вашингтонских колонизаторов. Придунайская искра. 1983. №104(4404). С. 2.

⁵ Победа демократических сил. Придунайская искра. 1983. №22(4282). С. 2.

⁶ Провокаторов к ответу. Придунайская искра. 1969. №36(2131). С. 1.

Що ж послугувало основним каталізатором краху ціннісної системи в описі «зовнішнього ворога»? На це питання не можна відповісти однозначно. Звертаючись до розвитку першої категорії сюжетів, які вибудовувала радянська пропаганда, можна побачити, що у 1987 р. відбувся перелом у відносинах СРСР та США у питанні ядерного озброєння. Багато дослідників «холодної війни» рубежем виділяють 1985 р. У радянській пресі навіть у 1986-1987 рр. особливих змін не відбулося, як зазначала В. Покляцька.¹ Дослідник Л. Гудков зміни датує 1987 р.² Впродовж цього року було опубліковано дуже багато статей, в яких держави-члени НАТО звинувачувалися у гальмуванні заборони ядерного озброєння. Почала формуватися теза про те, що США є винуватцем усіх проблем з безпекою у світі. У статті від 10 грудня 1987 р. про підписання радянсько-американського договору ми вже не спостерігаємо істерії щодо ядерного озброєння. Через півроку, 31 травня 1988 р. на перших шпальтах з'являються статті про офіційний візит М.Горбачова у США.³ В описі «зовнішнього ворога» майже повністю були відсутні такі терміни як «імперіалісти», «вороги прогресу», «вороги трудового народу» та інші, що підкреслювали ідеологічне протистояння. Проте, теза про небезпечність США залишилася. Таким чином, майже повністю була ліквідована диференційована система опису «ворога», були нівельовані сюжетні лінії усіх категорій, окрім першої, зникло ідеологічне забарвлення. Це призвело до зміни ставлення радянського населення до США. Почало домінувати світобачення, за яким усі вороги Радянського Союзу були маріонетками США. Поступово формується нове пояснення про геополітичний чинник ворожості США до СРСР. Це викликало певну реакцію у свідомості людей. Тепер незалежно від уряду

¹ Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 192

² Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. МОСКВА.: ОГИ, 2005. С. 42.

³ С официальным визитом. Придунайская искра. 1988. №65(5147). С. 1.

США та панівної ідеології, ця держава все одно залишалася ворожою до Радянського Союзу.

Розповсюджуючи американофобію, газети розгорнули масштабну кампанію під назвою «в усьому винні США». Впродовж 1988 р. виходять статті про події в Афганістані, у Перській затоці¹, в Африці та Південно-Східній Азії². Ці публікації активно впроваджували «припущення», що у проблемах цих регіонів винні США. Наприклад, у статті «Будет ли использован шанс», зазначалося, що Іран та Ірак, ворогуючи вісім років, почали цю війну тому, що колись ще Британська імперія, а тепер і США налаштували ці братерські народи на боротьбу один проти одного. Автор вказував, що американцям потрібно було ввести свій флот у Перську затоку, ігноруючи той факт, що США не здійснили інтервенцію в жодну з цих держав.³ В іншій публікації під назвою «В духе нового мышления» зазначалося що, не зважаючи на загрозу вторгнення американських військ до Кампучії, в'єтнамські соціалістичні сили виводять армію з цього регіону, а це позитивно вплине на всю Південно-Східну Азію.⁴

Неспроможність ТАРС забезпечити газети точним формулюванням, яким повинен бути «ворог», вплинуло на деградацію і крах диференціації «ворогів». Незважаючи на те, що приводом до краху всієї ціннісної системи було пожвавлення дипломатичних стосунків СРСР та США, радянське суспільство не сприймало це як привід до дружби. Таким чином, ціннісні орієнтири комуністів замінилися одним елементом – повним абстрагуванням від Заходу. Відбулася «ціннісна компенсація», що продовжила розвиватися і після завершення «холодної війни». Відбулася також зміна у баченні могутності «ворога», від «несостоятельности» і до всюдисущого

¹ Будет ли использован шанс. Придунайская искра. 1988. №92(5174). С. 3

² В духе нового мышления. Придунайская искра. 1988. №67(5149). С. 3.

нав'язування своєї волі. Саме з цього періоду популяризуються конспірологічні теорії про США та їх роль у світових проблемах.

Вже при первинному вивченні обраних для дослідження джерел стає ясно, що тема протилежності двох світів стає системоутворюючим принципом в радянському ідеологічному дискурсі. Так, протиставлення «нас» і «їх» не тільки регулярно відтворюється в офіційних ідеологічних документах, але на нього при цьому нанизуються всі інші складові частини картини світу. Простір поза «демократичним табором» представляється в офіційній пропаганді досліджуваного періоду як «зона неблагополуччя». Обґрунтовується це тим, що решта світу знаходиться під владою імперіалізму, який ворожий в усіх сферах.¹

В досліджуваних джерелах «ворожий капіталістичний світ» має дві основні характеристики: по-перше, в цьому світі існують всі найгірші соціальні і політичні явища (злидні, безправ'я, терор, аморальність і т.д.), а по-друге, цей світ є джерелом військової агресії та інших злодіянь, направлених назовні, на увесь інший світ. Обидві характеристики повністю відповідають «їх» образу в рамках дихотомії «вони - ми». Всі перераховані в попередньому розділі соціально-психологічні механізми формування образу «іншого» послідовно простежуються на матеріалах періодичних видань. Формування уявлень про капіталістичний світ, очолюваний західними державами, як про «другого» відбувається як шляхом прямого протиставлення на основі різних суспільно значущих критеріїв, так і за рахунок створення в рамках єдиного інформаційного простору протилежних образів Ми і Вони-груп. Образ «іншого» стає основою для подальшого формування образу «зовнішнього ворога».²

¹ Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15- 16 грудня 2005 року) / Упорядник і наук. ред. Г.В. Касьянов. КИЇВ.: НАН України, Інститут історії України, 2008. – С 242

² Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. Москва.: ОГИ, 2005. С. 7-79.

Для того, щоб був сформований образ ворога, необхідно створити уявлення про загрозу з боку «іншого», спрямованої на ми-групу. На міждержавному рівні для цих цілей найкраще підходить образ війни. У радянській пропаганді у досліджуваний період образ війни активно використовувався ще й тому, що війна в цей час поняттям, невід'ємним від реального життєвого досвіду мільйонів. З початком «холодної війни» особливістю радянської пропаганди став зв'язок між двома образами - війни і імперіалізмом як «вищої і останньої стадії капіталізму».

Зазвичай дослідники відзначають деякі позитивні зміни, що відбулися у грудні 1987-го року. Після зустрічі М. Горбачова та Р. Рейгана пресі доводилося друкувати ті позитивні висловлювання на адресу американського уряду, що казав генсек.¹ Проте за інерцією це радше сприймалося як дипломатична хитрість стосовно американців, а не покращення відносин. Слід зазначити, що кожна подія у світі провокувала новий щабель у розвитку образу «ворога», проте всі «сюжети» були покликані формувати у суспільстві тезу про те, що Радянський Союз і весь соціалістичний світ знаходиться в облозі, радянський народ повинен працювати для добробуту всього світу. Взагалі центральна роль радянського чи російського народу² в розбудові прогресу не була новою. Але у 80-тих рр. еволюція образу «ворога» свідчила про потребу тримати населення у постійній напрузі. Наприклад, для цього використовували публікації, що відображали ставлення американців до Радянського Союзу.³

Тема впливу образу «ворога» на формування сучасних стереотипів щодо іноземців має бути окремо досліджена. Наприкінці «холодної війни» остаточно стає зрозуміло, що пропаганда не перестала нав'язувати негативне ставлення до європейців та американців. Журналістам було важко лавіювати

¹ С официальным визитом. Придунайская искра. 1988. №65(5147). с. 1.

² Русский народ – руководящая сила Советского Союза. Придунайская правда. 1950. №102(1641). С. 4.

³ СССР – США: ракеты и опросы. Придунайская искра. 1988. №105(5187). С. 3.

між політикою партії та офіційною риторикою генсека. Тому за інерцією суспільство продовжує сприймати Захід як «ворога». Поступово формується нова ідентичність радянського суспільства.

Головне місце у публікаціях періоду «розрядки» 1985-1989 рр. посіли питання американсько-радянських переговорів та договорів по скороченню озброєнь. Упродовж 1985-1989 рр., незважаючи на початок американсько-радянського діалогу, у пресі все ще домінували негативні характеристики стосовно протилежної сторони. Трансформаційні процеси були повільними. Характеризуючи зміни у образі «ворога» потрібно зазначити про крах ідеологічного чинника в формуванні «ворога». Внаслідок цього геополітичні вороги перестали ототожнюватися з класами, ідейними ворогами та суперниками. Диференціацію ворогів вже неможливо було простежити, а замість цього з'являється злиття образу «ворога». Розвиток цієї кризи не призводить до розвіювання міфологізованих образів «ворога», а навпаки перетворює їх на єдиний елемент ідентичності радянського громадянина. Що залишається замість ціннісно-ідеологічної ідентифікації ворога – особистісну неприязнь. Преса за часів гласності вже неконтрольовано за інерцією продовжує розвиток ідеологеми «ворога» і продовжує це робити і після завершення «холодної війни». Концепція «вороги навколо нас», формується внаслідок суспільної недовіри до «інших», а також внаслідок руйнування біполярної моделі «холодної війни».

Висновки

Аналіз стану розробки проблеми засвідчив що вона не стала предметом окремого комплексного дослідження істориків. Це завдання є до кінця не вирішеним через наступні чинники: заангажованість та заідеологізованість дослідників періоду «холодної війни»; недостатнє забезпечення джерельною базою для сучасних західних дослідників; проблема вивчення образу «ворога» під призмою американсько-радянських відносин, ігнорування інших «ворогів» СРСР. Сучасні українські історики майже не розглядають регіональну пресу як джерело своїх досліджень. Центральні та республіканські часописи повністю перебували під тиском офіційної влади та були засобом формування потрібної громадської думки. У висвітленні подій «холодної війни» ці газети формували образ зовнішнього «ворога», замовчували та фальсифікували факти для дискримінації західного світу, а тому можуть бути важливим джерелом аналізу образу «зовнішнього ворога» та радянської пропаганди загалом. Для вирішення поставлених завдань використовувалися матеріали газет «Придунайская правда», «Придунайская искра» і «Советский Измаил». Відбір саме місцевої преси був зумовлений наступними чинниками. По-перше, це недостатній контроль редакційної політики, який призводив до появи і збільшення неякісної пропаганди. По-друге, фокусування авторів регіональних публікацій на певних подіях. Наприклад, у випадку надзвичайно негативних для СРСР зовнішньополітичних подій, в районних газетах прослідковується активізація «обробки» населення. Коли висвітлення певних подій не викликало дисонансу, преса просто ігнорувала їх. Крім цього, були розглянуті випадки, коли видання публікували власний матеріал, що підкреслює декотру різницю між регіональними і центральними ЗМІ. Аналіз публікації, присвячених зображенню образу «ворога», дозволив виявити цікаву закономірність: періодичність появи інформації на зовнішньополітичні теми. Наприклад, взявши 1950 р., 1969 р. і 1988 р., ми можемо простежити певні періоди активності і пасивності впродовж одного року. Яким чином це відбувалося?

Починаючи з січня і до березня, активність пропаганди була досить високою, але публікації з'являлися переважно у суботу, тобто в кінці тижня. Під час виборів пропаганда призупиняла свою діяльність, концентруючись на внутрішньополітичних чи соціальних темах. Навесні, через концентрацію знаменних подій для комуністів (8 березня, день народження Леніна, травневі свята і 1-червневий День захисту дітей) переважали статті, що порівнювали «прогресивне» радянське суспільство і «загниваючий» Захід. Влітку і до середини жовтня знову активізувалися нав'язування образу «ворога», а в другій половині грудня – майже не з'являлися статті критичного характеру. Цікавим є також розташування статей зовнішньополітичної тематики у газеті за різні періоди. У 1950-ті роки вони в основному розміщувалися на четвертій сторінці, в період керівництва Л.Брежнєва публікації були переважно на другій сторінці, а у другій половині 1980-их – на третій. Це свідчить про ті наголоси, які розставляла газета. Порівнявши цю тенденцію з кількісними змінами матеріалу, що був покликаний підігрівати негативний настрій суспільства, можна стверджувати, що у 1950-их роках зустрічається найбільша концентрація статей. Це свідчить про те, що зовнішньополітичні теми були не найважливішими, але їх потрібно було знати в повній мірі; у другий період простежується найменша кількість матеріалу, який губиться десь між статтями на інші теми, у середині газети. Вже у кінці 1980-х чисельність статей знову зростає, але їх пріоритетність зменшується. Це наводить на думку про ставлення пропагандистського апарату до формування образу «ворога»: від дуже скрупульозного у період керівництва Й. Сталіна до невизначеності у період М. Горбачова. Наступною особливістю регіональної преси була сміливість редакторів і авторів періодичних видань друкувати міжнародні огляди інформаційного характеру про події щодо яких центральний апарат не висловлював чіткої емоціональної позиції, публікували в нейтральній формі. Проте ця ж подія через кілька днів, а й іноді тижнів, висвітлювалася у іншому вигляді. До того ж існувала певна залежність видання від його «патрона». Порівняння видання «Советский

Измаил» и «Придунайская искра» за 1988 р. можемо дозволяє стверджувати, що міська преса поступається районній не тільки кількістю статей на зовнішньополітичні теми, а й характеристикою і емоційним забарвленням образу «ворога» у публікаціях. Таким чином, дослідження регіональної преси дозволяє дати більш повну характеристику радянської пропагандистської машини, яка професійно вуалювалася центральними виданнями.

Матеріали місцевої преси присвячені описам образу «зовнішнього ворога» на початку «холодної війни» свідчать, що вони формували і отримували поштовх з початком війни у Кореї. Впродовж п'яти років «холодної війни» оформилися основні «сюжети», що трансливали громадянам образ «зовнішнього ворога». З 1950 р. і до 1979 р. відбувається поступова трансформація у зображенні ворогів СРСР. Основними «сюжетами» в радянській пресі в той період були ядерні випробування США, ізраїльська агресія, китайська змова проти СРСР та недолугість Заходу в намаганнях побудувати демократичне суспільство.

З початком «другої холодної війни» і до 1989 р. спостерігається процес ідеологічного банкрутства у описі ворогів. Не дивлячись на декларування позиції примирення СРСР та США М. Горбачовим пропаганда не була спроможна змінити курс у зображенні «ворога», проте вдало підлаштовувалась під нові реалії.

Неспроможність ТАРС забезпечити газети точними формулюваннями, яким повинен бути «ворог», а також нестабільна і некерована міжнародна обстановка вплинула на деградацію пропагандистської преси і крах образу багатьох «ворогів». Попри те, що приводом до краху всієї ціннісної системи було пожвавлення дипломатичних стосунків СРСР та США і так звана перебудова, радянське суспільство не сприймало це як привід до іншого сприйняття Заходу. Таким чином, ціннісні орієнтири комуністів замінилися одним елементом – повним абстрагуванням від Заходу. Геополітичні вороги поступово перестали ототожнюватися з класами, ідейними ворогами та суперниками. Ворогів вже не було багато, він був один – Захід. Стає

неможливим простежити різницю між фашистами, капіталістами та іншими ворогами СРСР, адже за версією преси усі вони слугували США. Розвиток цієї кризи не призводить до розвіювання міфологізованих образів «ворога», а навпаки перетворює їх на єдиний елемент ідентичності радянського громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Azadovskii K., Egorov B. From anti-westernism to anti-semitism: Stalin and the impact of the “anti-cosmopolitan” campaigns on Soviet culture. *Journal of Cold War Studies*. 2002. Т. 4, №. 1. С. 66-80.
2. Bittman L. The New Image Makers: Soviet Propaganda and Disinformation Under Gorbachev. *Boston University's Program for the Study of Disinformation*. 1987.
3. Ivie R. L. Metaphor and the rhetorical invention of cold war “idealists”. *Communications Monographs*. 1987. Т. 54. №. 2. С. 165-182.
4. Ebon M. The Soviet propaganda machine. McGraw-Hill Companies. 1987.
5. McMahon R. J. The Cold War: a very short introduction. OUP Oxford. 2003. p. 201
6. Remington T. F. The truth of authority: Ideology and communication in the Soviet Union. *University of Pittsburgh Pre*. 1988.
7. Roman M. L. Soviet ‘renegades’, Black Panthers, and Angela Davis: the politics of dissent in the Soviet press, 1968–73. *Cold War History*. 2018. Т. 18. №. 4. С. 503-519.
8. Rose C., Rose C. The Soviet propaganda network: a directory of organisations serving Soviet foreign policy. Pinter publishers. 1988.
9. Roxburgh A. Pravda: Inside the Soviet News Machine. New York: George Braziller. 1987. 285 p.
10. Silverstein B. Enemy images: The psychology of US attitudes and cognitions regarding the Soviet Union. *American Psychologist*. 1989. Т. 44. № 6. с. 903.
11. Silverstein B. The psychology of enemy images. *Psychology and social responsibility: Facing global challenges*. 1992. С. 145-162.
12. Stone G. C., Xiao Z. Anointing a new enemy: The rise of anti-China coverage after the USSR's demise. *International Communication Gazette*. 2007. Т. 69. №. 1. С. 91-108.
13. Ulunian A. A. Soviet Cold War Perceptions of Turkey and Greece, 1945-58. *Cold War History*. 2003. Т. 3. №. 2. С. 35-52.

14. Американская цивилизация как исторический феномен: Восприятие США в американской, западноевропейской и русской общественной мысли. / Отв. ред. академик Н.Н. Болховитинов. Москва. Наука, 2001. 496 с.
15. Белевцева С.Н. Поворот от конфронтации к сотрудничеству в советско-американских отношениях в период второго президентства Р. Рейгана – мотивы и цели сторон. *Вестник истории и философии Курского государственного университета*. Сер. История. Курск: Изд-во КГУ. 2008. № 1. С. 39-50.
16. Восприятие США по обе стороны Атлантики. / Отв. ред. В.А. Колененко. Москва.: ИВИ, 1997. 235 с
17. Гудков Л. Идеологема врага. „Враги” как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции. Негативная идентичность. Статьи 1997-2002 годов. Москва.: ОГИ, 2005. С. 7-79.
18. Гуревич П.С. Стереотипы в политике и образ «врага». URL: <http://www.examen.uz/stereotipy-vpolitike-i-obraz-vraga>
19. Дацюк С.А. Російська ментальність: загадка, вигадка і незмінна субстанція: текст доповіді Міжнародна конференція «Війна ідентичностей: Росія проти Заходу», м. Київ, 2015 р. URL: <http://uainfo.org/blognews/1448375302-rosiyska-mentalnist-zagadka-vigadka-i-nezminna-substantsiya.html>
20. Документи та матеріали з історії міжнародних відносин періоду холодної війни / Укл.: О. І. Сич, А. В. Мінаєв. Чернівці: Рута, 2008. С. 48.
21. Засурский Я.Н. Средства массовой информации и идеологическая борьба с антисоветизмом на современном этапе. *Вестник МГУ. Серия: Журналистика*. 1984. № 2. С. 3-8.
22. Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950–1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. вип. 38. С. 213-225.

23. Каменская Е. В. Пограничный конфликт на о. Даманском 1969 г.: образ события в советской прессе и его восприятие населением. Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2017. Вып. 17. С. 354-370.
24. Касьяненко В.И. Правда и ложь о Стране Советов: (Из истории борьбы против антисоветизма). Москва.: Издательство «Мысль», 1987. С. 335.
25. Клинова М. А. Понятия «коллективизм» и «индивидуализм», в советской периодической печати 1946–1953 гг. Документ. Архив. История. Современность: сб. науч. тр. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. Вып. 18. С. 339-346.
26. Колесникова А.Г. «Образ врага» в советской пропаганде периода «Холодной войны»: от события к образу. *Приволжский научный вестник*. 2011. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obraz-vraga-v-sovetskoj-propagande-perioda-holodnoy-voyny-ot-sobytiya-k-obrazu>
27. Мельвиль А.Ю. Особенности американских восприятий Советского союза. Взаимодействие культур СССР и США, XVIII-XX вв. Москва.: «Наука», 1987. С. 63-73.
28. Мельник Г.С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации MassMedia: Психологические процессы и эффекты. 1996. URL: <http://psyfactor.org/lib/stereotype1.htm>
29. Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15- 16 грудня 2005 року) / Упорядник і наук. ред. Г.В. Касьянов. Київ.: НАН України, Інститут історії України. 2008. С. 264
30. Покляцька В. В. Еволюція «образу ворога» в Американсько-Радянських відносинах у 1979-1991 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2017. С. 271.
31. Стадниченко В.Я. Повышение эффективности печатной контрпропаганды /на материалах прессы Украинской ССР, 1976-1981 гг. Москва., 1982. С. 184

- 32.Фатеев А. Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954гг. - URL: <http://psyfactor.org/lib/fateev2.htm>.
- 33.«Выборы» в Греции. Придунайская правда. 1946. №69(635). С. 4
34. «Нам не нужна война». Придунайская искра. 1983. №150(4450) . С. 1.
- 35.Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Notifications of Launches of Intercontinental Ballistic Missiles and Submarine-Launched Ballistic Missiles, Moscow, May 31, 1988 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/balist1.html>
- 36.В духе нового мышления. Придунайская искра. 1988. №67(5149). С. 3.
- 37.В мире бесправия. Придунайская искра. 1980. №130(3950). С. 4.
- 38.Кому нужен миф о «советской угрозе». Придунайская искра. 1980. №69(3729). С. 2.
- 39.Палестинский народ не сломить. Придунайская искра. 1980. №83(3903). С. 4.
- 40.Агрессивные планы американского империализма в отношении Формозы. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.
- 41.Агрессор играет с огнем. Придунайская искра. 1970. №20(2269). С. 2.
- 42.Английские власти ведут колониальную войну против Малайского народа. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.
- 43.Английский народ требует мир. Придунайская правда. 1950. №8(1547). С. 4.
- 44.Англия признала правительство Китайской Народной республики. Придунайская правда. 1950. №5(1544). С. 4.
- 45.Антирабочие законопроекты в американском конгрессе. Придунайская правда. 1947. №10(836). С.2.
- 46.Афганистан: революция на марше. Придунайская искра 1979. №40(3700). С. 3.
- 47.В мире капитала. Придунайская искра. 1983. №81(4381). С. 3.
- 48.В объективе – Афганистан. Придунайская искра. 1980. №61(3881). С. 4.

49. Визит с народными целями. Придунайская искра. 1988. №70(5152). С. 3.
50. Во имя упрочнения мира. Советский Измаил. 1988. №66 (8046). С.3
51. Военные действия в Корее. Придунайская правда. 1950. №127(1666). С. 4.
52. Военные приготовления стран участниц агрессивного Атлантического пакта. Придунайская правда. 1950. №8(1547). С. 4.
53. Войне не бывать. Придунайская искра. 1983. С. 1.
54. Выборы в США: гонка набирает скорость. Придунайская искра. 1988. №18(50100). С. 3.
55. Газета «Унита» о кровавых событиях в Челано. Придунайская правда. 1950. №90(1608). С. 4.
56. Гневный протест. Придунайская искра. 1983. №118(4418). С. 1.
57. Гонке вооружения – «НЕТ!» Придунайская искра. 1983. №118(4418). С. 1.
58. Доллар наступает. Придунайская искра. 1985. №78(4692). С. 3.
59. Думать о доме для всей Европы. Придунайская искра. 1988. №147(5231). С. 3
60. Женщины планеты: борьба продолжается. 1988. №30 (8010) . С.1.
61. За безъядерный мир. Придунайская искра. 1988. №6(5088). С. 1.
62. Защитить ростки надежды. Придунайская искра. 1988. №102(5184). с. 3.
63. Заявление министерства внутренних дел КНДР. Придунайская правда. 1950. №126(1665). С. 4.
64. И вот англичане приехали к нам. Советский Измаил. 1989. №53 (8189). С. 3.
65. Идеологический динамит. Советский Измаил. 1988. №9 (7989). С. 3.
66. Инквизиция бы позавидовала... Придунайская искра. 1988. №12(5094). С. 3.
67. Италия: нет мира под оливами. Придунайская искра. 1985. №7(4621). С. 3.
68. Зарубежный калейдоскоп. Советский Измаил. 1989. №124(8260). С. 2.
- 69.
70. К китайско-американским отношениям. Придунайская искра. 1984. №9(4465). С. 3.

71. К событиям в Корее. Придунайская правда. 1950. №127(1666). С. 4.
72. Как США пытаются диктовать миру. Придунайская правда. 1948. №132(1207). С.4.
73. Новая Каледония: назначен референдум. Придунайская искра. 1980. №106(5188). С. 3.
74. Кампучия: добрые перемены необратимы. Придунайская искра. 1980. №150(3970). С. 2.
75. Кампучия: добрые перемены необратимы. Придунайская искра. 1980. №150(3970) .с. 2.
76. Международный обзор. Новое обострение Англо–Американских отношений. Придунайская правда. 1950. №6(1545). С. 4.
77. Обличительный акт империализму. Придунайская искра. 1983. №121(4421). С. 3.
78. Обращение делегаций УССР и СССР к Совету Безопасности. Придунайская правда. 1946. №19(585). С. 4.
79. Ольстер – «провинция «бесправия». Придунайская искра. 1983. №88(4388). С. 3.
80. Пакистан: обстановка накаляется. Придунайская искра. 1983. №142(4442). С. 2.
81. Панама под прицелом Вашингтона. Придунайская искра. 1988. №28(50110). С. 3.
82. переброска новых английских войск в Эритрею. Придунайская правда. 1950. №3(1542). с. 4.
83. Победа демократических сил. Придунайская искра. 1983. №22(4282). С. 2.
84. Под маской революционеров. Придунайская искра. 1987. №22(4963). С. 3.
85. Под пятой вашингтонских колонизаторов. Придунайская искра. 1983. №104(4404). С. 2.
86. Подлинное лицо сионизма. Придунайская искра. 1970. №41(2290). С. 2;4.
87. Позор провокаторам! Придунайская искра. 1969. №31(2126). С. 2.

88. Политический реализм срabатывает. Придунайская искра. 1988. №76(5158). С. 3.
89. Положение в Индонезии. Придунайская правда. 1946. №4(570). С.4.
90. После Женевы. Придунайская искра. 1985. №144(4758). С. 3.
91. Прежними методами «большой дубинки». Придунайская искра. 1988. №38(50120) . С. 3
92. Прекратить американское вмешательство. Придунайская искра. 1983. №112(4412). С. 2.
93. Преследование демократических деятелей во Франции. Придунайская правда. 1950. №6(1545). С. 4.
94. Преступники и их покрыватели. Придунайская искра. 1983. №23(4283). С. 3.
95. Провокаторов к ответу. Придунайская искра. 1969. №36(2131). С. 1.
96. Против ненавистной диктатуры. Придунайская искра. 1984. №110(4566). С. 3.
97. Пусть будет труд гарантом мира. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.
98. Девочка сложила слово «мир». Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.
- 99.
100. Прощения нет. Придунайская искра. 1988. №34(50116). С. 3.
101. Радость Китайского народа – безгранична. Придунайская правда. 1950. №37(1576). с. 4.
102. Расстрелы в Модене. Придунайская правда. 1950. №13(1552). с. 4.
103. Разоблачение провокации. Придунайская искра. 1984. №82(4538). С. 3.
104. Русский народ – руководящая сила Советского Союза. Придунайская правда. 1950. №102(1641). С. 4.
105. С официальным визитом. Придунайская искра. 1988. №65(5147). С. 1.
106. Секретное соглашение между правительствами США и гоминьдановцами. Придунайская правда. 1950. №4(1543). С. 4.

107. События в Китае. Придунайская искра. 1970. №29(2277). С. 2..
108. Советская демократия – самая последовательная в мире. Придунайская правда. 1946. №11(578). С.1.
109. Сорвать планы неокolonизаторов. Придунайская искра. 1979. №116(3776) – с. 3.
110. Сохранить планету Земля. Придунайская искра. 1983. №150(4450). С. 1.
111. Сражение за мир. Придунайская искра. 1983. №127(4427) . С. 3.
112. СССР – США: ракеты и опросы. Придунайская искра. 1988. №105(5187) . С. 3.
113. Ставка на террор. Придунайская искра. 1985. №143(4757) . С. 3..
114. Страстное слово политинформатора. Придунайская искра. 1979. №77(3737). С. 1.
115. США создают на Окинава крупную военную базу. Придунайская правда. 1950. №4(1543). С. 4.
116. США: что обещает 1988 год. Придунайская искра. 1988. №6(5088). С. 3.
117. Там, где правит капитал. Придунайская искра. 1980. №103(3923). С. 4.
118. Твердая поступь революции. Придунайская искра. 1980. №133(3953). С. 2.
119. Террористические действия голландского правительства. Придунайская правда. 1950. №46(1585). С. 4.
120. Тревоги и надежды Турции. Придунайская искра. 1980. №124(3944). С. 3.
121. Угроза всему человечеству. Придунайская искра. 1983. №143(4443) . С. 1.
122. Уроки Потсдама. Придунайская искра. 1985. №88(4702). С. 3.
123. Успехи народной Кампучии. Придунайская искра. 1985. №6(4620). С. 3.

124. Цель одна – мир. Придунайская искра. 1980. №127(3947). С. 3.
125. Чили: репрессии не поймут. Придунайская искра 1985. №120(4734). С. 3.
126. Чудовищные зверства греческих монархо-фашистов в концлагерях на острове Челано. Придунайская правда.1950. №3(1542). С. 4.
127. Хочется работать лучше. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1
128. Смотрим с уверенностью в завтра. Придунайская искра. 1987. №148(5074). С. 1.
129. Щупальца пекинского спрута. Придунайская искра. 1980. №41(3861). С. 3.
130. Югославия, пора тревог и ожиданий. Придунайская искра. 1988. №125(5207). С. 3.
131. Южная Америка будет свободной. Придунайская искра. 1980. №76(3896). С. 3